

VE
RI
TAS

QUAESTIONUM SALLUSTIANARUM

CAPITA TRIA

SCRIPSIT

BERTOLDUS MAURENBRECHER.

LIPSIAE
TYPIS B. G. TEUBNERI
MDCCCXCI.

vituperatum est, sicut antiquo illo epigrammate apud Quintil. VIII 3, 28 servato:

'Et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe, Iugurthinae conditor historiae',

quod nescio an Lenaeo, Pompeii liberto attribuam.[1]) Simul Asinius Polio librum composuit, 'quo Sallusti scripta reprehendit ut nimia priscorum verborum affectatione oblita'[2]); simile de Sallustio iudicium tulerunt Caesar Augustus[3]), Livius[4]), Seneca[5]). Orationes vero a Sallustio operibus addita reprehendit Pompeius Trogus.[6]) Viden, quanta aspernatione illius aevi homines docti Sallustium repudiaverint! Quocum convenit quod Plinius[7]) numquam eo usus est auctore. Contra alii exstiterunt, qui Sallustium imitarentur, sicut ridicule Arruntius ac modestius Velleius Paterculus, paulloque postea Curtius Rufus[8]): etiam Seneca rhetor historica Sallustii opera non aspernatus est.[9]) Sed magis magisque ab exeunte primo p. Chr. n. saeculo admirati sunt Romani Sallustium, iamque scribere ausi sunt Martialis[10]):

'Hic erit ut perhibent doctorum corda virorum,
Primus Romana Crispus in historia',

et Cornelius Tacitus[11]): 'Sallustius, rerum Romanarum florentissimus auctor'. Aemilius Asper[12]) in libros Sallustii, imprimis in historias, iisdem fere temporibus commentarium

1) Cf. Suet. de gramm. 15.

2) Suet. de gramm. 10; cf. Gell. X 26.

3) Suet. August. 86.

4) Seneca contr. IX 1, 14; adde quod Livius non ita saepe historiis fonte usus est.

5) Epist. XIX 5, 17 sq.

6) Iustin. XXXVIII 3.

7) Cf. auctorum indices, quibus numquam Sallustius nominatus est.

8) Cf. Wiedemann in Philol. XXXI p. 756.

9) Contr. III pr. 8; cf. Ribbeck in Mus. Rhen. XLVI p. 333.

10) XIV 191 in epigrammate anno 84 vel 85 edito.

11) Ann. III 30; de Taciti studiis Sallustianis conferas Wölfflin in Philol. XXVI p. 122.

12) Nuperrime vero Lämmerhirt, „de priscorum scriptorum locis a Servio allatis“ (diss. Jen. 1890) Aemilii Asperi aetatem fini secundi saeculi tertiive initio adscripsit. Equidem quaestionem difficillimam diiudicare non audeo.

edidit et M. Valerius Probus grammaticus Sallustianum dicendi genus discipulis interpretatus est.[1]) Mox Hadrianus Caesar magnopere Sallustium adamavit[2]), etiam magis Fronto eiusque sectatores. Eidem aetati attribuendus esse videtur Zenobius quidam qui opera Sallustiana in Graecum transtulit[3]), eadem excerptae collectaeque sunt orationes atque epistulae, quas complures libri manuscripti adhuc exhibent. Sermonem vero Sallustianum post Tacitum plerique etiam tertii quartique p. Chr. n. saeculi scriptores sedulo studio atque labore imitati sunt.[4]) Solus mediocre prudensque in communi horum admiratione sibi servavit iudicium Quintilianus[5]); digna quoque quae cognoscatur Grani Liciniani mira de Sallustio sententia est[6]): 'Sallusti opus nobis occurrit, sed nos ut instituimus, moras et non urgentia omittemus. Nam Sallustium non ut histori⟨cum⟩[7]) aiunt, sed ut oratorem legendum. Nam et temp⟨ora⟩ reprehendit sua e⟨t de⟩licta carpit et cont⟨iones⟩[8]) inserit[9]) et dat in ce⟨nsum⟩ loca, montes, flum⟨ina⟩ et hoc genus amo⟨ena⟩ et culta[10]), et compa⟨rat⟩ disserendo.' Sed inde ab exeunte quarto p. Chr. n. saeculo Sallustii historiae quippe quae quinque libris conscriptae essent, paullatim legi desierunt, etsi minoribus eiusdem operibus etiamtunc homines studuerunt. Ausonius quidem praeter coniurationem Catilinariam etiam integrum historiarum exemplar possedit legitque, sicut ipse testatur XIII 2. 61:

'Iam facinus, Catilina, tuum Lepidique tumultum,
Ab Lepido et Catulo iam res et tempora Romae

---

1) Gell. I 15. III 1.
2) Spart. Hadr. 16.
3) Cf. Suid. s. v. Ζηνόβιος.
4) Wölfflin in Mus. Rhen. XXIX p. 285, Pratje, „quaestiones Sallustianae“ (diss. Gotting. 1874) p. 28 sq.; Vogel in actis sem. Erlang. I (1878) p. 313, II (1881) p. 405; Opitz in annal. phil. 1883 p. 217; Klebs in Mus. Rhen. XLIII p. 330.
5) Inst. II 5, 19; IV 2, 45; X 1, 32; ibid. 101 ss.
6) p. 42 A 18 ss. (ed. Bonn.).
7) 'historica (historici??) sunt' cod., 'historicum scribunt' Bonn.
8) 'convitia' Bonn., melius supplevit Madvig.
9) 'ingerit' cod., corr. Francken.
10) 'cultae' cod., corr. Keil; 'culpat' Bonn.

Orsus bis senos seriem conecto per annos;
Iam lego civili mixtum Mavorte duellum,
Movit quod socio Sertorius exul Hibero.'

Et Aurelius Victor, Septimius, Sulpicius Severus, quin Ammianus Marcellinus[1]), etsi homo Graecus, non solum minores istos libros norant, sed historias quoque diligenter adhibuerunt variosque sermonis flosculos ex iis decerpserunt. Verumtamen Avienus[2]) utrum totam historiarum molem perlegerit an 'Situm Ponticum' seorsus editum, deinde Hieronymus ipsumne adhibuerit Sallustium an grammaticis quibusdam debuerit locos ex historiis allatos sane dubitari potest. Postremus, quoad nos scimus, totas Sallustii historias legit Augustinus, qui libro 'de civitate Dei' circa annum 425 edito longiora exhibet historiarum fragmenta. Iisdem fortasse temporibus attribuendum erit Iulii Exuperantii 'de bello civili opusculum' ex Sallustii bello Iugurthino atque primo historiarum libro excerptum.

Medio igitur quinto p. Chr. n. saeculo etsi plane doctorum hominum curae excidisse videntur historiae, tamen permulta exstant earum fragmenta, quorum pleraque grammaticorum latinorum studio debemus, qui Sallustii genus dicendi Sallustianasque voces observabant, laudabant, aequalibus ad imitandum proponebant vel priscae latinitatis usum allatis ex eo exemplis confirmabant. Primos docte de Sallustio egisse Aemilium Asperum et Valerium Probum supra iam commemoravi. Saepissime deinde Aulus Gellius, vir haud ineruditus, enuntiata verbave ex historiis laudat; postea tertii saeculi grammaticus exstitit Sallustii studiosus Nonius Marcellus, praeter hunc nonnulla quaedam habent Porphyrio, Horatii interpres, ac Sacerdos. Quarto quintoque p. Chr. n. saeculo magna grammaticorum qui historias citaverunt nobis praesto est cohors; ex quibus Aelium

1) De Sulpicio ac Septimio cf. Pratje, de Aurelio Opitz et Wölfflin l. l.; de Ammiano lege Hertz, „de Ammiani Marcellini studiis Sallustianis" (progr. 1874) et Wirz in Philol. XXXVI p. 627.

2) Avien. de ora. marit. IV 32:

'Interrogasti, si tenes, Maeotici
Situs quis esset aequoris: Sallustium
Noram id dedisse, dicta et eius omnibus
Praeiudicatae auctoritatis ducier
Non abnuebam.'

Donatum (et in Terentianis commentariis et in arte grammatica), Marium Victorinum, Rufinianum, Arusianum Messum, Servium[1]) ipsas etiam historias vidisse forsitan concedamus; sed plerosque, sicut Charisium Diomedemque, artium scriptores, Claudium Donatum, Vergilii interpretem, auctorem institutionum, quae Probi nomine falso inscriptae sunt, Macrobium, Martianum Capellam, scholiorum et ad Statii Thebaidem et ad Iuvenalis satiras auctores ex iis primi secundive saeculi grammaticis, quibus omnem fere doctrinam debent, etiam Sallustii verba laudata sumpsisse nemo erit quin mecum contendat. Quae si ita sunt, etiam posteriores grammaticos, Cledonium, Pompeium, Consentium, Phocam, Philargyrium, Priscianum[2]), Eutychem, scholiastas commentatoremque in Lucani Pharsalica ipsas non inspexisse historias per se patet. Septimi saeculi grammaticus doctissimus fuit Isidorus, qui saepissime laudat Sallustii verba; sed hunc plerosque illos locos e Servio[3]) prompsisse equidem existimaverim.

Discimus igitur etiam 'doctorum corda virorum' quarto ineunteque quinto saeculo historiarum plane fere oblita esse; omnino autem tunc ipsa scriptorum opera evolvere supersederunt homines barbari: itaque perierunt una cum Sallustii historiis plurimi tum Livii, Varronis aliorum libri. — Unus tamen etiam historiarum codex paullo diutius supererat, saeculo quarto vel quinto exaratus, sicut Hauler[4]) ex scriptura reque orthographica fragmentorum iure conclusisse mihi videtur; sed etiam hic nono fere saeculo a dementi quodam monacho dilaceratus est singulaque eius folia denuo rescripta sunt. Cuius libri complures particulae quamvis lacerae, gravissimo tamen momento, partim pridem iam repertae (fragmenta quae

1) Sed hunc multos, nisi forte omnes locos, quos e Sallustio affert, ex Asperi commentariis hausisse equidem non negaverim, cf. Teuffel [5] p. 1100.

2) Idem de Prisciano satis iam demonstravit Vogel in act. sem. Erlang. II p. 429.

3) Neque Servium neque Isidorum ipsas cognovisse historias suo iure contendit Vogel p. 428.

4) Stud. Vindob. VIII p. 321. Omnia historiarum fragmenta, quae aetatem tulerunt, unius libri manuscripti lacinia esse comprobavit P. Krüger in „Sall. op. ed. H. Jordan [3]" (1887) p. 133/34 adn.

dicuntur Berolinense et Vaticanum), partim nuperrime e codice Aurelianensi excussae sunt nobisque totius operis Sallustiani reciperandi magnum moverunt desiderium.

Sed antequam ad restituendarum historiarum aggrediamur conatum, circumspiciendum est, et quid adhuc viri docti de iis praestiterint et quid nobis relictum sit ut faciamus.

Primus Sallustii historiarum reliquias collegit Ludovicus Carrio 1574; deinde G. Corte[1]) 1724 primus eas ordine quodam historico disposuit. Novam optimamque ad restituendas historias viam ingressus est de Brossius[2]), qui quo erat ingenio splendidissimo, non fragmenta tantum Sallustii sed omnem materiem, quae historiis narrata erat, colligere ac disponere intermixtis Sallustii quae servata sunt verbis sibi proposuit. Attamen consilium optime excogitatum exsequi nequiit, quippe qui arte critica diligentiaque philologica plane careret. Tantum vero valuit ingenii Francogallici vis, ut qui postea historiarum fragmenta edidit, Fr. Dorotheus Gerlach praeter Cortium plerumque de Brossium sit secutus; pauca autem quae ipse e suo addidit nullius fere fuerunt fructus. Itaque Fridericus Kritz[3]) Brossii ratione plane abiecta ante omnia id studuit, ut quam accuratissime singula fragmenta explicaret, emendaret, ad rem certam referret, deinde ut ordine suo ea disponeret. Quod propositum ita fere assecutus est, ut et in rebus et in verbis constituendis pauca corrigenda vel addenda relinqueret. Qui postremo historias edidit, Rudolphus Dietsch[4]), Kritzii sectator, etsi non sine fructu aliquo ad Sallustium accessisse videtur, tamen magno huic muneri minime erat par. Praeterea de historiarum reliquiis optime meriti sunt Kreyssig[5]), qui frag-

1) Ex recensione Cortii saepius fragmenta edebantur, sicut a Paschalio 1737, Haverkamp 1742, Foulis 1749, 1777², aliis.

2) Charles de Brosses, „histoire de la république Romaine dans le cours de VIIe siècle par Salluste" 1777, quem librum Teutonice edidit Schlüter 1810/21.

3) Kritz, „de C. Sallusti Crispi fragmentis a C. Debrossio in ordinem digestis rerumque gestarum contexta narratione illustratis" 1829. „Sallusti opera" vol. III, 1853. 1856².

4) R. Dietsch, „Sallusti quae supersunt" vol. II, 1859.

5) „Commentatio de Sallusti libri III fragmentis" 1835². „Epistula ad Fr. Kritzium de Sallusti hist. lib. II reliquiis" 1852.

menta codicibus servata sagaciter interpretatus est, G. Linker[1]) de primo praecipue historiarum libro bene commentatus, Wölfflin, qui cum alibi, tum in editionis Dietschianae recensione[2]) de multis docte disputavit, Hauler, qui nuper nova Aurelianensia fragmenta et legit ediditque et acutissime interpretatus est, denique quem iam totius operis restituendi negotium subiturum vehementer speravimus, Henricus Jordanus. Qui de ceteris Sallustii scriptis iamdudum optime meritus postquam etiam de rebus in historiis narratis ac de earum fragmentis docte disseruit[3]), iam in eo erat ut ad novam historiarum editionem accederet, cum praematura flebilique nuper morte nobis ereptus est.

Nunc quidem si historias restituere studebimus, admonendum erit, ne fragmenta tantum colligamus atque in ordinem redigamus, sed ut omnem Sallustii memoriam apud posteros scriptores reconditam investigemus ac congeramus. Hanc reciperandi Sallustii viam praeivit de Brossius, hanc ostendunt Scaliger Eusebio, Suetonio Reifferscheid restitutis, hanc etiam Wilamowitz in animo habuisse videtur, cum diceret[4]): „Wenn man erst den Ephoros und Timaeos, Apollodoros περὶ θεῶν, Aristophanes λέξεις, die Historien des Sallust, die Antiquitäten des Varro in dieser Weise inhaltlich rekonstruiert, dann wird ein neues Leben in die Arbeit kommen, wird manches Gespenst gescheucht sein und die Ziele höher gesteckt werden, die Kenntnis in die Tiefen der antiken Wissenschaft dringen können." Quare primum disceptemus, quae res quo temporum ordine annis 78—66 domi militiaeque gestae sint, deinde quomodo Sallustius eas enarraverit. Quo circa in omnes qui de his annis egerunt scriptores inquirendum est, quibus fontibus usi sint, tum ii eorum loci, qui e Sallustio excerpti videntur, colligendi et disponendi sunt. Quo facto huic historiarum Sallustianarum imagini breviarioque intermiscenda sunt ipsius verba, quae nomine laudato a grammatico scriptoreve

1) Linker, „historiarum prooemium e reliquiis restituere tentavit" (diss. Marburg. 1850), deinde in „Sitzungsber. d. Wien. Akad." 1854 (XIII).
2) Philol. XVII (1861) p. 519.
3) Herm. V p. 396, XIV p. 634, ind. lect. Regim. in aest 1887.
4) „Antigonos von Karystios" (1881) p. 5.

servata sunt. Sed haec nunc quidem mittam; illas quaestiones iam tractabo, ut quasi fundamenta futurae iaciam editionis.

Ac primum quidem quaerendum est, quasnam omnino res Sallustii historiae continuerint. Sed hac de re iam egit Kritz, qui demonstravit[1]) initium enarrandi fecisse Sallustium ab anno 78[2]), cum autem 'bis senos per annos' res Romanas eum tractasse sciamus[3]), porrexisse historias usque ad annum a. Chr. n. 66. Atque idem e fragmentis elucere iamdudum constat. — Iam videamus quae subsidia nobis usui esse possint! Atque res duodecim illis annis gestas plerasque iam ita constituerunt magni rerum scriptores nostri Drumann, Mommsen, Neumann, ut historicas illas quaestiones raro tantum tractare nos oporteat. De annorum 78—71 rebus praeterea egit Schlimmer.[4]) — Deinde de scriptorum fontibus permulta iam disputaverunt viri docti; quare priusquam singula curemus, circumspiciendum erit, quae de scriptoribus qui de annis duodecim memoriae quidpiam tradiderunt, sententiae adhuc prolatae atque quae comprobandae sint.

Ac de Appiani quidem fontibus, postquam diu frustraque a viris doctis disputatum est[5]), nuperrime id quod unum

---

1) Proleg. p. 18.

2) Cf. fr. I 1. D 'Res populi Romani M. Lepido Q. Catulo consulibus ac deinde militiae et domi gestas composui.'

3) Cf. Auson. l. l. Utrum vero historiae a Sallustio confectae sint an narrationem etiam longius contexere initio in animo ille habuerit, infra disquiretur.

4) „Historiae rerum gestarum quas in deperditis historiarum libris explicuit Sallustius“, dissertatio (Traiect. 1860) non sine labore, mira cum stupiditate composita.

5) Velut *Μιθριδατικὰ* e Livio excerpta esse contenderunt Jordan, „de fontibus Appiani in bellis Mithridaticis enarrandis“ (diss. Gotting. 1872) et Lauer, „de scriptoribus belli Mithridatici tertii“ (progr. Wetzlar. 1871); idem de *ἐμφυλίων* libro primo affirmaverat Klebs, „de scriptoribus aetatis Sullanae“ (diss. Berolin. 1876) et Kuyper, „de fontibus Plutarchi et Appiani in vita Sullae.“ Iam antea Posidonio una cum Livio attribuerat hunc librum Wijnne, „de fide et auctoritate Appiani“ (1855) p. 10. Adversus hos priora bella Mithridatica e Posidonio, tertium e Theophane Mytilenaeo, bellorum civilium autem librum I e Posidonio vel Strabone fluxisse sumpserat Arnold in ann. phil. suppl. XIII (1884) p. 79 sq.. In reliquis bellorum civilium libris Graecum auctorem sta-

rectum est, demonstravit Otto[1]), et totum de bellis Mithridaticis librum et plerasque ἐμφυλίων partes excerpta esse e Strabonis hypomnematis; simul etiam Vogel[2]) ubicumque eodem auctore Graeco usi essent Appianus Plutarchusque, hunc Strabonem esse viderat. De primo ἐμφυλίων libro dubitat Otto, sed recte Arnoldium ac Vogelium docuisse arbitror, Posidonii aliorumque scriptorum memoriam usque ad I c. 106 Appiano per Strabonem praebitam esse; splendidam autem et amplam Sullae sepulturam splendidum Posidonio operis finem dedisse non est cur negemus. Sed plane diversum est enarrationis Appianeae genus inde a capite 107 (i. e. inde ab anno 78), a quo usque ad lib. II c. 7 Sallustio eum usum esse fonte contendo. Etenim in secundi libri de Catilinaria coniuratione parte Sallustii narrationem cum alterius auctoris conglutinatam esse constat[3]); in primi quoque libri fine Sallustium semper fere excerptum esse quamvis negantibus Wijnnio et Arnoldio infra demonstrare studebo. — Ipsius Strabonis magnum illud doctumque opus ἱστορικὰ ὑπομνήματα nuperrime Otto ex oblivionis tenebris ereptum restituit; sed quosnam habuerit auctores Strabo, difficillimum diiudicatu est, quoniam ille, qua erat doctrina ac diligentia permultos-diversissimosque rerum scriptores legere et in usum suum excerpere solebat. — Plutarchus hanc aetatem in Sullae, Pompeii, Sertori, Crassi, Luculli vitis enarravit, quarum maxima pars e Sallustio hausta esse Petero[4]) visa est. Quam sententiam etsi minime falsam,

---

tuendum esse Appiano Plutarchoque communem Thouret in stud. Lips. I p. 333 sq. intellexerat, hunc autem Strabonem esse iam Judeich, „Caesar im Orient“ (1885) p. 46 coniecerat.

1) Stud. Lips. XI suppl. (1889). Ceterum data occasione non possum, quin Ottoni, viro illustrissimo maximas agam gratias. Qui non solum libro suo praeclarissimo et me et omnes nostrae disciplinae studiosos amicosque magno affecit beneficio, sed qua est doctrina, comitate humanitateque, me quoque saepius e profunda scientiarum copia donavit et hac in dissertatiuncula adiuvit.

2) „Quaestiones Plutarcheae“ (diss. Marburg. 1889).

3) Wijnne l. l. p. 41; Wiedemann in Philol. XXI p. 473; Dübi in ann. phil. 1876 p. 866; Schliephake, „griechische Quellen zur catilinarischen Verschwörung“ (progr. Goslar. 1877); Buresch in „comment. Ribbeck.“ p. 217.

4) „Quellen Plutarchs in den Biographieen der Römer“ 1865.

tamen in singulis quibusdam rebus corrigendam esse vel ex iis, quae Otto exposuit, efficitur. Sed de singulis singularum vitarum particulis infra disputabimus. — Zonaras X p. 474 sq. omnia quae his de annis profert, ex Plutarchi vita Pompeiana sumpsit; quae cum servata sit, Zonaram porro ne curemus.

Livianam memoriam praebent imprimis Orosius, periochae, Eutropius, praeterea etiam Cassiodorius et Augustinus. Quos non ipsum inspexisse Livium, sed epitome quadam e Livio aliis auctoribus adhibitis excerpta usos esse, postquam alii iam coniecerunt[1]), accurate evicit Zangemeister[2]); id unum addiderim, etiam Ammianum Marcellinum, Servium, scholiorum commentorumque in Lucanum auctores omnia fere, quae de liberae rei publicae temporibus narrant, ex epitome illa Liviana hausisse. — S. Rufum (vel Rufium) Festum 'breviarii' sui capitibus 3—14, quae de bellis in provinciis Romanis gestis refert, non ex Eutropio, sed ex Livio excerpsisse (potius ex epitome) Iacobi[3]) docuit. Qui cum Florum a Festo adhibitum esse plane negaret, Flori-permulta in eo apparere vestigia iure ostenderunt Spengel[4]) et Eussner.[5]) Quare et epitomen Livianam et Florum Festi de rebus historicis fontes fuisse nunc constare mihi videtur.

Florum praecipue e Livio hausisse, alios autem interdum scriptores respexisse atque cum Livio contaminasse U. Köhler[6]) et Heyn[7]) exposuerunt, quibuscum equidem consentio. Quos inter scriptores certo Caesaris bellum Gallicum[8]), Sallustii tria opera[9]), Lucani Pharsalica[10]) fuerunt. O. Rossbach vero[11]) nu-

---

1) Sicut Thouret in annal. phil. suppl. XI p. 179.

2) „Festschr. z. 36. (Karlsruher) Philologenversammlg." (1882) p. 89 sq.

3) „De Festi breviarii fontibus" (diss. Bonn. 1874).

4) „Abhandl. d. Bair. Akademie" 1860 p. 348.

5) Philol. XXXVII p. 154.

6) „Qua ratione T. Livii annalibus usi sint historici latini atque Graeci" (diss. Gotting. 1860) p. 23 sq.

7) „De Floro historico" (diss. Bonn. 1866) p. 36 sq.

8) Heyn p. 52.

9) Iugurthinum quidem bellum usurpatum esse negat Jacobi, p. 35 adn.

10) Eussner in Philol. XXXVII p. 137; Westerburg in Mus. Rhen. XXXVII p. 35; sed cf. Judeich p. 11.

11) „Bresl. philol. Abhandl." II (1888) p. 164.

perrime contendit et Livii et Lucani memoriam Florum in utroque operis libro unico fonti suo, Senecae patri debere: contendit scilicet, neque vero accuratius demonstrare conatus est. Concedamus quidem ei, etiam Senecae librum Florum legisse; sed quin ceteros illos scriptores, praecipue Sallustium legerit atque usurparit, procul dubio est. — Libellus 'de viris illustribus', qui Aurelio Victori falso attribuebatur, Köhlero[1]) maxime e Livio excerptus esse, sed aliis adhibitis auctoribus visus est. Postea ad annalium scriptores illum redire existimarunt, statueruntque Mommsen[2]) Valerium Antiatem, Calpurnium Pisonem Aldenhoven.[3]) Sed rectius iam antea biographicum potius scriptorem cum auctoris 'de viris illustribus' tum Ampelii libri memorialis fontem esse arbitratus Wölfflin[4]) Hyginum nominaverat, cuius fere ad sententiam recurrens Mommsen[5]) Cornelium Nepotem praetulit. Difficillimam hanc quaestionem bene solvit H. Haupt[6]), qui vitarum scriptorem fontem statuendum esse Ampelio et huic auctori communem, eum autem esse Cornelium Nepotem, praeterea et multa singula et complures vitas e Livio (fortasse melius epitomen illam Livianam nominaret) sumpta esse acutissime ostendit. Hoc unum contra Hauptium defendam Florum quoque persaepe et ab Ampelio et ab Pseudo-Aurelio in exornandis rebus adhibitum esse.[7])

Velleium Paterculum non ad ipsos annalium scriptores recurrisse per se patet. Primi autem libri cap. 1—9 e Cornelii Nepotis chronicis fluxisse Sauppium[8]) secuti omnes consentiunt;

---

1) ll. p. 41.

2) Hermes I p. 168.

3) Herm. V p. 150.

4) „De Lucii Ampelii libro memoriali" (diss. Gotting. 1854) p. 40.

5) Epistula quadam ad H. Jordanum scripta, cf. Herm. VI p. 207.

6) „De auctore de viris illustribus quaestiones historicae" (diss. Herbopol. 1876).

7) Cf. Wölfflin p. 42; U. Köhler p. 41; Spengel p. 348; Rosenhauer, „de fontibus libri de viris illustribus" 1882; Lucani autem vestigia dinosci iniuria statuit Westerburg l. l. p. 49. — Ceterum etiam Cornelium ab Ampelio lectum atque in exterorum hominum vitis usurpatum esse ipse evicit Wölfflin l. l. p. 32.

8) „Schweizer Museum" I (1837) p. 145.

de liberae rei publicae temporibus Velleium Livio, Trogo Pompeio, Attico usum esse, praeter hos legisse Ciceronem Sallustiumque plerique putant.[1]) Contra Kaiser[2]) Livium et Trogum auctores Velleii fuisse omnino negavit ac sagacissime e rebus chronologicis conclusit, eum usque ac lib. II c. 48 Atticum secutum esse ducem, qui secundum Varronis quae dicitur aeram numerabat, inde vero a II 49 Catonis uti Velleium aera. Meo quidem iudicio et in genealogiis et in chronologia et aliis fortasse in rebus Attici annales Velleio certo usui fuerunt, sed etiam e Livio permulta eum hausisse in enarrandis singulis rebus satis docuisse mihi videntur U. Köhler et Klebs.[3])

Exemplorum collectores duo, Valerius Maximus et Frontinus haud pauca ex eo de quo agimus temporis spatio memoriae tradiderunt. Ac Valerius Maximus[4]) primarios fontes habuit Ciceronem et Livium, praeterea usus est Sallustio, Trogo, fortasse etiam Varrone, Caesare, Cornelio Nepote. Reliquos scriptores non ipse legisse Valerius, sed e collectaneis, sui ipsius collectioni similibus (sicut Pomponii Rufi) cognovisse videtur.[5]) — Frontinus quos habuerit in singulis exemplis auctores nondum satis inquisitum est; sed primarium inter eos obtinuisse locum Livium, Trogum, Sallustium, atque praeter hos etiam exemplorum collectiones in usum suum vertisse Frontinum consentitur.[6]) Bludau quidem omnia fere his de

---

1) Pernices, „de Velleii Paterculi fide historica“ (1862) p. 11; U. Köhler p. 11, alii. — Atticum inepte repudiat De Oppen, „de Velleio Paterculo“ (diss. Rostoch. 1875).

2) „De fontibus Velleii Paterculi“ (diss. Berolin. 1884).

3) Köhler p. 11; Klebs p. 5.

4) Kempf in editionis (1854) praef. p. 17 sq.; U. Köhler l. l.; Elschner, „quaestiones Valerianae“ (diss. 1864) p. 32; Zschech, „de Cicerone et Livio Valerii Maximi fontibus“ (diss. Berolin. 1865); Kriegeri dissertatio, „quibus fontibus Valerius Maximus usus sit“ (1888) mihi praesto non fuit.

5) Dirksen in „Abhandl. d. Berl. Akad.“ 1845 III p. 124. Kempf, Elschner l. l.

6) Wölfflin in Herm. IX p. 82; Bludau, „de fontibus Frontini“ (diss. 1883); Gundermann in ann. phil. suppl. XVI (1888) p. 318; Fritze, „de Iuli Frontini strategematon libro quarto“ (diss. Hallens. 1888).

annis exempla ad Sallustium referenda censet, quod quam leviter factum sit infra edocebitur. — Quarti Frontiniani libri auctorem paucissimos adiisse scriptores neque Sallustium quidem legisse recte disputavit Wölfflin. — Plinii auctores quippe qui ab ipso scriptore indicibus nominati sint, haud difficile persaepe est discernere; praeclarissime enim Brunn[1]) demonstravit, Plinium eodem ordine quo in componendis libris usus sit, auctores in indices retulisse. Qua lege postea cum de singulis exemplis disseremus utemur; Sallustii vero nomen nullius exhibet libri index. — Asconii in Ciceronis orationes commentarios optimis niti fontibus, sicut Ciceronis orationibus epistulisque, Livio, Sallustio, Fenestella, Attico, actis, constat; hac autem de aetate Asconium plerumque ad Sallustium redire iure Wilmans[2]) autumavit, bene Lichtenfeldt[3]) demonstravit. Eandem fere atque Asconius doctrinam scholiasta Bobiensis exhibet, qui non multo post illum vixisse videtur.[4]) Sed talibus commentariis usi sunt auctores scholiorum quae dicuntur Ps.-Asconii et Gronoviana; qui certe iisdem fontibus suis debent locos Sallustii aliorumve scriptorum saepius laudatorum.

Exuperantii de bellis civilibus libellum plane e Sallustio expressum Sallustianique sermonis particulis ab ineruditissimo quodam homine conglutinatum esse, quod iam pridem quidam coniecerant, C. Bursian[5]) luculentissime comprobavit. De Diodori denique, Cassii Dionis, Memnonis, Grani Liciniani fontibus infra dicetur.

Sed haec hactenus: iam postquam generatim atque universe quid de scriptorum fontibus cogitandum sit, exposuimus, de singulorum auctorum singulis partibus earumque de fontibus disserendum est, ut repperiamus, qui posteriorum scriptorum loci e Sallusti historiis hausti sint; quibus in quaestionibus hunc sequar ordinem, ut primum agam de maioribus quae tunc fuerunt bellis, de seditione Lepidi, bello Sertoriano,

1) „De auctorum indicibus Plinianis" (progr. Bonn. 1856).

2) „De fontibus et auctoritate Dionis Cassii" (diss. Berolin. 1835) p. 13.

3) „Bresl. philol. Abhandl." II (1888).

4) Cf. Gaumitz, „zu dem Bobienser Ciceroscholiast" (progr. Dresd. 1884).

5) In editione sua (progr. Turic. 1868).

tumultu fugitivorum, bello Mithridatico tertio, deinde de minoribus quibusdam rebus disputem, bellis piraticis, Macedonicis, Cretensi, postremo res urbanas breviter addam.

Caput II

De seditione Lepidi

Res annis 78—77 in Italia gestas optime iam Mommsen praecipue Grani Liciniani reliquiis usus constituit. Equidem addiderim Sullam mortuum esse postea, quam Servilii contra praedones expeditio inita est (cf. Suet. Caes. 3); Martio igitur fere mensi dictatorem exspirasse crediderim. Qui sequuntur tumultus et urbanos et Etruscos media iam aestate sedatos esse existimo, quoniam pax inter consules facta est antequam comitia[1]) coepta sunt. Lepidum autem cum Etruscorum proscriptorumque praeesset catervis, Catulo collega repulso ipsam Romam vi aggressum esse ex Exuperantio Sallustioque[2]) efficitur. Ineunte anno 77 Lepidus Philippo Catuloque auctoribus hostis iudicatus denuo ad urbem accessit, sed impetus eius a Catulo repulsus est. Interea Pompeius in Gallia Liguriaque exercitus popularium devicit. Drumann[3]) vero qui Flori[4]) verbis deceptus Pompeium fugato demum Lepido in superiorem Italiam

---

1) Cf. App. b. c. I 107: ἐπὶ τὰ ἀρχαιρέσια οὐ κατῄει, i. e. mensi Quintili vel Sextili cf. Mommsen „röm. Staatsrecht“ I p. 563², p. 580³.

2) Cf. Exup. p. 3, 26 (Bursian): 'Sed in Etruriae litore commisso proelio coeperat Lepidus esse superior per armatam multitudinem quae odio rerum Sullanarum se Lepidi partibus applicarat.' Sall. hist. or. Phil. § 10: 'An expectatis, dum exercitu rursus admoto ferro atque flamma urbem invadat.' Philippi verba falso Drumann (IV p. 343 adn.) ad impetum anni 77 initio factum nobisque ignotum refert. Exuperantii enuntiatum ne ad pugnam ad Cosam factam referas prohiberis verbis 'coeperat Lepidus esse superior', quae minime quadrant ad 'fugientes eius copias ac se implicantes festinatione formidinis'. Similia de priore Lepidi impetu pugnaque etiam apud Granium Licinianum (p. 44 A. ed. Bonn.) exstare videntur.

3) IV p. 345, quem Neumann II p. 23 sequi non debebat.

4) II 11 (Halm): 'Sed iam Mulvium pontem collemque Ianiculum Lutatius Catulus Gneusque Pompeius — — — alio exercitu insiderant, a quibus primo statim impetu retro pulsus' etc.

proficiscentem fecit, non solum accuratissimae Plutarchi narrationi contradicit, sed etiam incredibilia sibi fingit. Quid enim Catulum Lepidumque, dum Pompeius complures per menses contra populares bellat, in Etruria vel Cosae alibive fecisse putat vir doctus? — Ceterum res a Lepido, Catulo, Pompeio gestas, cum Pompeius usque in Liguriam penetrasset diuque Mutinam obsedisset, ad mediam anni 77 aestatem durasse puto. — Sed iam ad scriptores qui has res memoriae tradiderunt nos convertamus ac quaeramus Sallustiusne an alius eorum auctor fuerit.

Granium Licinianum, cuius ex annalibus fragmenta quaedam ad seditionem Lepidi spectantia servata sunt, semper fere e Livio hausisse Madvig[1]) animadvertit. Sed inde a morte Sullae Sallustium secutus esse videtur; namque cum dicit[2]): 'Sallusti opus nobis occurrit, sed nos ut instituimus moras et non urgentia omittemus', ipse Sallustium se evolvisse testatur, neque vero eum omnino repudiat, sed 'moras' tantum eius, quas quidem mox enumerat (scil. contiones, descripta loca, montes, flumina), omittere vult. Deinde Granius in enarratione pergit: 'Verum ⟨simul⟩ coegere[3]) tr⟨ibuni⟩ pl⟨ebis⟩ c⟨onsu⟩les, uti tribuniciam ⟨po⟩testatem restitue⟨rent⟩, negavit prior Lepid⟨us⟩; et in contione m⟨ag⟩na pars adsenta⟨ta⟩st[4]) ⟨dicen⟩ti, non esse utile re⟨sti⟩tui tribuniciam p⟨otes⟩tatem. Et extat ora⟨tio⟩'. — Sin orationem Lepidi exstare dicit iste secundi saeculi homo, profecto aliam nisi celeberrimam orationem Lepidi a Sallustio fictam significare[5]) non potest. Neque rem ipsam, quam narrat Granius, Sallustio contradicere putaverim[6]); namque tum restituendae tribuniciae potestatis cona-

1) „Kleine Schriften" p. 398. Editorum Bonnensium falsam de Liciniani aetate opinionem defendebat etiam Francken in annal. phil. suppl. III p. 251, sed cf. Comparetti in Mus. Rhen. XIII p. 457. — Livium de aetate Sullana Grani fontem esse tuetur Klebs l. l. p. 5.

2) p. 42 A, 18.

3) 'Cogenera' cod., 'convenerant' Bonn., 'orare coeperant' Madvig.

4) 'adsentast' cod., corr. C. Wachsmuth.

5) Jordan in Herm. VI p. 213 genuinam Lepidi orationem in animo eum habuisse putat. Sed illa neque umquam scripta memoriae tradita est neque, si fuisset, tam diu servari potuit.

6) Quod voluit Linker in annal. phil. LXXVII p. 639.

tus a Lepido omnino nondum susceptus erat[1]) neque iam eius rei Sallustius in oratione a Lepido in Sullam habita meminit. Is vero Grani error est, quod orationem a Lepido initio consulatus habitam, quam re vera in Sallustio exstantem viderat, cum hac Lepidi Sulla mortuo contione confudit. Sed Sallustium abhinc Grani fontem fuisse, ut magis comprobetur, conferenda erunt p. 42 B, 23: 'Et alia mul⟨ta pol⟩licebatur: exules r⟨edu⟩cere, res gestas a Sul⟨la vertere⟩[2]), in quorum agro⟨s mili⟩tes deduxerat, re⟨sti⟩tuere' et Exuper. p. 3, 22: 'Congregatis iis, in quorum possessiones novos colonos de suis militibus Sulla victor inmisit, ingentem congregavit exercitum pollicendo, si vicissent, se bona patria restituturum'; deinde Gran. p. 44, A, 8: 'defendebant, ⟨quo⟩d vulgus[3]) agreste do⟨moque ext⟩orre[4]) eo coactum ⟨ess⟩et', et Sall. fr. I. 46 D 'Magna vis hominum convenerat agris pulsa aut civitate eiecta'; denique Gran. p. 44, A. 11: 'Et consules dato ⟨exercitu in⟩[5]) Etruriam ⟨prof⟩ecti sunt', et Sall. fr. I. 44 D: 'Uti Lepidus et Catulus decretis exercitibus maturrime proficiscerentur.'

E Plutarchi vita Sullae postrema tantum capita nobis respicienda sunt, quibus de Sulla moriente ac deinde sepulto agitur. Ea autem, quae de adulterina Sullae vita cap. 36 narrantur, e Sallustio deprompta esse videntur, cum eiusdem rei[6]) testem illum Plutarchus laudet[7]) et bene conveniat cum Sallustiana Sullae morum descriptione.[8]) De ipsa Sullae morte

---

1) Cf. Sall. Hist. or. Lic. Macr. § 8: 'et quamquam L. Sicinius primus de potestate tribunicia loqui ausus mussantibus vobis circumventus erat' etc., quocum convenit Asconius p. 103 (Orelli): 'Primus Sicinius, tribunus plebis nec multo post Quintius — — — perfecerant, ut tribuniciam potestatem populo darent consules' etc. — Sed postea cum denuo anno 77 armatus urbi minaretur, talia flagitasse videtur, cf. orat. Phil. 14.

2) 'Rescindere' ed. Bonn., quod spatium excedit.

3) 'UiNGUS' in cod. legebatur; correxi.

4) ACREO in codice visum est, '⟨ext⟩orre eo' conieci, cf. Sall. Iug. 14.

5) Supplevi.

6) Etiam similia narrasse videtur Nicolaus Damascenus, cf. fr. 81 (F. H. G. III p. 416) ap. Athen. V p. 261 C. Qui unde haec habuerit, nescimus.

7) Comp. Lysandri et Sullae c. 3.

8) Cf. fr. I 37 D: 'Insanum aliter sua sententia atque aliorum

discrepat Plutarchus ab Appiano, cum ipse Sullam phthiriasi laborantem ex vehementi animi commotione mortuum esse tradat, hic autem b. c. I, 105 febri correptum Sullam decessisse narret. In phthiriasi urgenda Plutarchus consentit cum Plinio hist. nat. XXXVI, § 138, Pausania I 20, 7, auctore de vir. ill. 75. — Pausanias ad quem redeat auctorem decernere vix ausim; Plutarchi autem et Pseudo-Victoris congruentia facillime explicabitur, si haec e Cornelio Nepote, quem a Plutarcho lectum esse constat, hausta esse putaverimus; neque enim ridiculam hanc fabulam[1]) Sallustio, Posidoniove, gravibus illis scriptoribus vindicare licet. Plinius porro in huius libri indice non exhibet auctorem, apud quem fabulam repperire potuit; sed eandem rem etsi brevius, commemoravit etiam VIII, § 138, ubi Cornelius Nepos in indice nominatus est. Iam quis dubitet, quin Plinius, Pseudo-Victor, Plutarchus rem e Nepote[2]) sumpserint? De ultima Sullae mortis causa, scilicet de re inter eum ac Granium duumvirum commissa, accurate congruit Plutarchus cum Valerio Maximo IX 3, 8; velut Val. Max. 'Immoderato vocis impetu convulso pectore' cf. cum Plut. *τῇ δὲ κραυγῇ καὶ τῷ σπαραγμῷ* vel Val. Max. 'Spiritum cruore mixtum evomuit' cum Plut.: *πλῆθος αἵματος ἐξέβαλεν*. Quo e consensu neque minus e narrationis consilio Sullae inimico concludi liceat hanc rem ab utroque e Sallustio haustam esse. Postremo vitae Sullanae capite cum Pompeii gratia ac persona admodum urgeantur, Livium, Pompeianus qui dictus est, nos tenere suspicari possumus. Etiam ea, quae Licinianus usque ad Sullae mortem narrat, e Livio emanasse supra iam commemoravi: et profecto convenit cum eodem Plutarchus: *Τοῦ πυρὸς ἀπιόντος ἐκχυθῆναι πολὺν ὄμβρον καὶ κατασχεῖν ἄχρι νυκτός*, cf. Gran. p. 42, A. 15: 'Cuius rogo quom ignis esset inlatus, non mediocris imber est insecutus.'

Deinde Plutarchus in Pompeii vita c. 1—16 de rebus ab

---

mulierum' (scil. amor vel cupido), et fr. I 29 D: 'Mox tanta flagitia in tali viro pudet dicere' (cf. Schol. Gron. p. 434 Orell.).

1) Iure Mommsen negavit umquam extitisse talem morbum nisi in mente credulorum.

2) Kuyper l. l. p. 120 Sallustio, Arnold l. l. p. 109 Fenestellae tribuerunt, uterque vero sine ullo argumento.

adulescente Pompeio gestis agit, ubi multa e Strabone fluxisse ob Plutarchi Appianique similitudinem haud improbabiliter conclusit Vogel[1]); mox c. 16 ipsam Lepidi Catulique seditionem enarrat. Ac primum quidem fontem Plutarchi ab optimatium partibus stetisse videmus; Lepidum enim ex ambitione seditionem movisse insimulat, cf. *Λέπιδος εἰςποιῶν ἑαυτὸν εἰς τὴν ἐκείνου* (scil. Sullae) *δύναμιν*; de Catulo vero multo iudicat melius: *Κάτλος ᾧ τὸ καθαρὸν καὶ ὑγιαῖνον μάλιστα τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου προσεῖχεν.* Brevi post de Bruto ad Mutinam capto duos habuit auctores: ὁ *γὰρ Βροῦτος εἴτε παραδοὺς τὴν δύναμιν αὐτὸς εἴτε προδοθεὶς μεταβαλομένης ἐκείνης*; infra autem unam, et quidem priorem sequitur in re enarranda relationem: *γεγραφὼς γὰρ — — ὡς ἑκὼν αὐτῷ πρόσθοιτο Βροῦτος.* Patet autem hanc optimati deberi scriptori, quoniam Brutus, popularium partium dux, ignaviae inconstantiaeque accusetur, illam populari auctori, cum deditio Bruti perfidia exercitus eius excusetur. Quae si ita sunt, conici liceat scriptorem optimatem, quem praecipue hoc capite sequatur Plutarchus, Livium esse, popularem vero Sallustium. — Denique de morte Lepidi duplicem denuo tenemus apud Plutarchum memoriam: *Κ'ἀκεῖ νοσήσας ἐτελεύτησε δι' ἀθυμίαν, οὐ τῶν πραγμάτων ὥς φασιν, ἀλλὰ γραμματίῳ περιπεσών, ἐξ οὗ μοιχείαν τινὰ τῆς γυναικὸς ἐφώρασε.* Id quod auctoribus verbis '*ὥς φασιν*' significatis refutat, '*δι' ἀθυμίαν πραγμάτων*' mortuum esse Lepidum, Livii est[2]); contra Sallustius solum morbum commemoraverat et poenitentiam vehementer abnuerat.[3]) Tertia praeter morbum et poenitentiam ab altero Plutarchi auctore refertur mortis causa, scilicet ira de infida uxore, de qua congruit Plutarchus cum Plinio III 122 et 186. Plinii autem index cum Cornelium Nepotem afferat, hunc utriusque hac in fabella fontem fuisse putaverim; etenim Livium, qui in

1) l. l. p. 21.

2) Cf. Flor. II 11: 'Ibi morbo et poenitentia interiit.' Saepius autem Plutarchum aut si novum inducit auctorem aut si primarium fontem suum aliqua in re corrigit, imprimis si e Livio aliquod sumit, verbis '*ὥς φησι*' vel '*λέγεται*' hoc facere observarat Judeich p. 45.

3) Cf. Exup. p. 4, 5: 'Ac dum multa parat, morbo gravi oppressus et mortuus est.'

eodem indice nominatur, haec non enarrasse ex ipsius Plutarchi verbis sequitur.

Summo omnium est momento Appiani his de rebus narratio, b. c. I 105—107. Quem de morte Sullae ac de sepulturae ratione plane dissentire a Plutarcho ac verisimillime ad Posidonium vel Strabonem redire iam exposui. Nunc vero ut id quod supra contendi comprobem, inde a. c. 107 Sallustium fuisse primarium Appiani auctorem, complura animadvertenda erunt Sallusti fragmenta et Liciniani Exuperantique loci, quibuscum Appiani caput 107 accuratius congruit. Sicut fr. I 42: 'tyrannumque et Cinnam maxima voce appellans' excerpsit Appianus: *λόγοις βλασφήμοις ἐς ἀλλήλους διεφέροντο*; deinde conferas velim Exup. p. 3, 25: 'plebi quoque multis muneribus publice privatimque largitis carus videbatur' et App.: *καὶ τὸ ἀστικὸν ἐς αὐτοὺς διῄρετο*; cf. Gran. p. 44 A: 'Pollicebatur — — — in quorum agros milites deduxerat restituere' atque Exup. p. 3, 24: 'pollicendo, si vicissent, se bona patria restituturum' cum App.: *Ἰταλικοὺς προσποιούμενος ἔλεγεν, ὅτι τὴν γῆν αὐτοῖς ἣν ὁ Σύλλας ἀφῄρετο ἀποδώσει*; Gran. p. 44 B: 'Senatui concessit execrationibus maximis nulla ultro arma movere umquam' cum App.: *ὤρκωσε μὴ πολέμῳ διακριθῆναι*; Sall. fr. I 91: 'Prudens omnium quae senatus censuerat' cum App. *καὶ οὐδὲ αὐτὸς ἀγνοῶν ἐφ' οἷς ἐκαλεῖτο*; denique Exup. p. 4, 5: 'Ac dum multa parat morbo gravi oppressus et mortuus est' cum App.: *ἔνθα νόσῳ τηκεδόνι χρώμενος ἀπέθανεν.* — De reliquis Appiani capitibus postea ubi de bello Sertoriano et de tumultu fugitivorum verba faciemus disserendum erit. —

Florus II 11 (Halm.) Livianam praecipue, quod iam dixi, ostendit memoriam. Satis autem leviter excerpsit Livium, cum totius fere anni spatium inde ab autumno 78 usque ad aestatem 77 plane omiserit. Eidem Flori neglegentiae neque vero fonti attribuamus, quod Pompeium Lepido iterum urbem aggrediente Romae praesentem facit, qui quidem re vera ad Mutinam contra Brutum bellavit. Praeterea etiam e Sallustio flosculos quosdam sumpsisse videtur, sicut: 'arma inde et exercitum urbi admovebat', cf. Sall. or. Phil. § 10; deinde: 'Lepidus acta tanti viri rescindere parabat', cf. Exup. p. 3, 20: 'Huius acta

cum conatur Lepidus in suo consulatu subvertere'[1]) et schol. Gron. p. 410 (Orell.): 'volebat infringere acta Sullana.' E Floro eadem mutuati sunt auct. de vir. ill. c. 47: 'Lepidum acta Sullae rescindere volentem privatus Italia fugavit' et Ampel. lib. mem. c. 19: 'Catulus qui Lepidum acta Sullae rescindere volentem admoto exercitu (cf. Flor. l. l. § 5) Italia fugavit', nec non Augustinus de civ. Dei III 30: 'alter gesta Sullana. rescindere cupiebat' et per. 90: 'Lepidus cum acta Sullae temptaret rescindere.'

Breviter seditionis Lepidanae mentionem fecerunt Valerius Maximus II 8, 7 et Ampelius c. 40, 2. — Cladem Lepidi Cosae factam commemorat Rutilius Namatianus carminis 'de reditu suo' a. 416 p. Chr. n. compositi versu 295:

'Inter castrorum vestigia sermo retexit
Sardoam Lepido praecipitante fugam;
Litore namque Cosae cognatos depulit hostes
Virtutem Catuli Roma secuta ducis.'

In praecipitata fuga urgenda consentit cum Exup. p. 3, 29: 'fugientes eius copias ac se implicantes festinatione formidinis ita prostravit' etc.; sed casuine id tribuam an Sallustium etiam tunc a Rutilio lectum esse censeam ipse dubito. —

Caput III

De bello Sertoriano

§ 1. Lepido Italia pulso mortuoque unus supererat popularium partium princeps, Sertorius; atque quo facilius Sullani Catulo Pompeioque ducibus illum prostraverant, eo atrocius pertinaciusque hic optimatibus restitit. Quod bellum octo fere per annos in Hispania gestum etsi magno fuit rei publicae Romanae momento, tamen a scriptoribus non tanta cum diligentia curaque relatum est, quanta nobis dignum esse videtur: quo factum est, ut de permultarum rerum hoc bello gestarum tempore atque ordine valde adhuc dissentiant viri docti. Iis-

1) Subvertendi verbum ab ipso Sallustio usurpatum esse puto; cf. Iug. 32, Catil. 10, Hist. or. Phil. 8 et 10, or. Lep. 4.

dem de rebus, si nos quoque pauca disseremus, de priorum annorum rebus gestis praecipue Livius et Plutarchus sequendi erunt duces, inde autem ab anno 76 etiam Appianus accedit.[1])

Ac primum Sertorius anno 82 provinciam pro praetore obtinuit Hispaniam citeriorem, non ulteriorem, sicut voluit Drumann[2]); namque recte Exuperantium p. 5, 4 'misere in citeriorem Hispaniam' dixisse vel ea e re elucet, quod si in ulteriore fuisset Sertorius, non Pyrenaeum[3]) praesidio munire potuisset. Anno 81 Sertorius ab Annio Lusco legato Sullae pro praetore ex provincia expulsus et terra marique vagatus, dein anno 80 a Lusitanis in Hispaniam imperator revocatus est. Quo anno Fufidium ulteriori, M. Domitium Calvinum citeriori provinciae praefuisse puto. De Fufidio omnes consentiunt; cuius collegam e gente Domitia fuisse constat; Drumann[4]) autem L. Domitium Ahenobarbam, Dronke[5]) simpliciter L. Domitium eum nominant; Edler[6]) eundem esse atque consulem anni 94 a. Chr. n. (!!) vult. Cum autem Plutarchus[7]) meo quidem iudicio Domitium habeat Calvinum et Livii periocha 90 ei Marci pronomen praebeat, ei M. Domitio Calvino nomen fuisse cum Mommseno[8]) consentio, ac conicio, quod optime cum temporum ratione convenit, hunc patrem fuisse Cn. Domitii Calvini M. f. M. n. cos. 53 a. Chr. n.

Praeterea vehementer errare puto Neumannum, qui eum

---

1) E recentioribus de bello Sertoriano respiciendi erunt praeter viros doctos supra laudatos: Dronke in „Zeitschr. f. Altertumswissensch." 1853 p. 499 sq.; Wilsdorf, „fasti Hispaniarum provinciarum" in stud. Lips. I p. 114 sq.; Schneider, „quaestionum in Ciceronis pro M. Fonteio orationem capita quattuor" (diss. Lips. 1876); Edler, „quaestiones Sertorianae" (diss. Monast. 1880).

2) IV p. 353 adn.

3) Cf. Plut. Sert. 7.

4) IV p 355; ibid. p. 357 adn., quem secutus est Neumann II p. 27.

5) l. l. p. 499.

6) l. l. p. 16.

7) Plut. Sert. 12: *Δομέτιον δὲ Καλουῖνον ἀνθύπατον ὄντα τῆς ἑτέρας Ἰβερίας διὰ τοῦ ταμίου καταγωνισάμενος — — ἀνεῖλεν*, ubi *καλουσιον* (*καὶ λούσιον*) codd., *καὶ Λεύκιον* (!!) Dronke, *Λεύκιον* Sintenis, sed optime facillimeque correxit Mommsen *Καλουῖνον*.

8) Cum Mommseno faciunt etiam Lange „Röm. Altertümer" III[2] p. 177 et Wilsdorf l. l. p. 18.

anno demum 79 una cum Metello in Hispaniam venisse arbitratur; immo vero, sicut acute exposuit Wilsdorf, quoniam a Plutarcho una cum Fufidio proconsul provinciae appellatus est, eidem anno 80 attribuendus Annique Lusci successor habendus est. Sed iam deceptus Floro, periocha Liviana, Eutropio Lange[1]) alterum sibi finxit Domitium, scilicet L. Domitium Ahenobarbam legatum quendam Metelli, quem una cum Thoranio legato ad Anam flumen devictum esse vult. At unum eundemque esse hominem vel e Plutarcho sequitur, deinde ea e re quod rectum Marci pronomen ei assignat periocha; adde quod uterque Domitius, si sequeremur Langium, simillimo modo ab Hirtuleio caesus esse narraretur.[2]) Mendum autem est aut Eutropii periochaeque auctoris aut librorum, quod ille Lucium, haec legatum eum appellant. Neque vero Florum urgere licet; qui cum scripserit: 'prima per legatos habita certamina, cum hinc Domitius et Thoranius inde Hirtulei proluderent', optime id quadrat ad Thorani Hirtulei Herenni clades, sed minus convenire hanc comparationem ad Domitium, rhetor Florus neglexit neque flosculi pulchri gratia res turbare dubitavit. Similis neglegentia epitomae quoque Livianae tribuenda est, quae Metelli et Domitii proconsulum expeditiones re vera diversis factas annis brevitatis causa quasi uno anno complectebatur, cf. Oros. V 23, 3: 'Adversus hunc — — — duo duces missi, Metellus et Domitius', et Eutr. VI 1: 'Missi sunt contra eum duces Q. Caecilius Metellus et [L.] Domitius praetor.'

Anno deinceps 79 Q. Caecilius Metellus Pius ulteriorem provinciam pro consule adeptus est, ut Fufidio victo succederet. Eodem anno Thoranius legatus Metelli ac Domitius[3]) proconsul ab Hirtuleio ad Anam devicti caesique sunt, ipse Metellus a Sertorio saepius clade affectus est, velut in Lacobrigae[4])

1) Et una Wilsdorf p. 119; Edler p. 16.

2) Iure hanc opinionem antea quam lata est, refutavit iam Drumann IV p. 357 adn.

3) Domitium anno demum 79 mortuum esse vel ea re efficitur, quod 78 Q. Calidius in citeriore provincia ei successit, de quo cf. Wilsdorf p. 119.

4) Falso autem Drumann IV p. 358 et Neumann II p. 29 Lacobrigae oppugnationem anno attribuunt 78; Neumann quidem urbem Laggobriten ad Pallantiam sitam (cf. Ptolem. II. 6, 49 et itin. Anton.)

oppidi obsidione, quam quidem rem accuratius enarrat Plutarchus Sert. 13. — Quibus Metelli cladibus commotus anno 78 L. Manlius qui Galliae praeerat[1]) auxilio profectus ab Hirtuleio apud Ilerdam[2]) fugatus est. Ipse Metellus annis 78 et 77 Pompeium subvenientem expectans in ulteriore se tenuisse videtur provincia[3]), cum Sertorius totam fere subigeret Hispaniam.

Iam quaeritur, id quod gravissimum est, quando Pompeius in Hispaniam pervenerit. Etenim Drumann[4]) anno 76 demum Roma profectum eum esse putat; contra Dronke evicit[5]), e Sallusti epist. Pomp. § 2 sequi, iam anno 77 Italia Pompeium excessisse; in Hispaniam vero eum advenisse arbitratur anno 76 ineunte; Mommsen[6]) autem contendit iam anni 77 autumno Pompeium in Hispania fuisse ibique hiemasse. Attamen hoc omnino fieri potuisse vehementer nego. Namque si circa mensem Iunium· vel Quintilem Lepidus Italia pulsus et Pompeius quadraginta exercitui comparando diebus consumptis Sextili fere Roma profectus est, tamen itinere per Alpes facto et Gallis obviis subactis[7]) profecto vix hieme, si voluisset ad Valentiam Lauronemque accedere potuit. Proelium autem illud Laelii 'pabulatorium', quod statim Pompeio Lauronem aggresso fuit[8]), omnino hieme fuisse non potest, quippe qua milites

---

dictum esse putat, sed equidem cum Mommseno Drumannoque Lacobrigam Lusitaniae merodionalis urbem prope Tagum sitam tunc oppugnatam esse censeo, quoniam prope Hiberum Metellus Baeticae provinciae proconsul his annis omnino non pugnavit. Quod si concedatur, veri similius esse videbitur, audacem Metelli usque in ipsam Lusitaniam expeditionem initio imperii eius, i. e. anno 79 factam esse, quam postea.

1) Cf. Schneider p. 12.

2) Sed pugna Ilerdensis nihil habet commune cum L. Valerii Praeconini legati clade (cf. Caes. b. p. III 20) sicut rati sunt Drumann IV p. 358 et Neumann II p. 28 adn.

3) Cf. Oros. l. l.: 'Metellus multis proeliis fatigatus per devia oberrans hostem mora fatigabat donec Pompeii castris consociaretur.'

4) IV 361, quem perperam secutus est Neumann II p. 31.

5) l. l. p. 505, quo cum facit Schlimmer p. 64.

6) Cui adstipulatus est Edler p. 18.

7) Cf. Cic. de imp. Cn. Pomp. 30: 'testis est Gallia, per quam legionibus nostris iter in Hispaniam Gallorum internicione patefactum est'

8) Cf. App. b. c. I 109: *ἀφικομένου δ' ἐς Ἰβηρίαν αὐτίκα δὲ Σερτώριος τέλος ὅλον ἐπὶ χορτολογίᾳ ἐξιόν κ. τ. λ.* Simul intellegimus

ἐπὶ χορτολογίᾳ (pabulatum) emitti non soleant: ergo fuit aestate vel vere 76, brevissimo igitur ante in Hispaniam Pompeius advenit. Itaque aestate anni 77 Roma profectus est, deinde in Gallia hiemavit et vere 76 Hispaniam ingressus ad Lauronem a Sertorio obsessam processit. — At dixerit forsitan quis, ex Obsequ. 58 elucere Laelii legati proelio Lauronensi mortem iam anno 77 contineri! Immo vero Obsequentis narratione Dronkii meaque comprobatur ratio; namque cum ad annum 76 adnotet: 'a Sertorio in Hispania exercitus Romani caesi', haec est ipsa Laelii clades; videmus autem Livium iam in prodigio, quod egredienti Roma exercitui contigit, enarrando flebilis Laelii interitus mentionem fecisse, postea vero proelium suo ordine enarrasse, qua in iteratione eum secutus est Obsequens. — Praeterea cum Pompeium in Gallia hiemantem a M. Fonteio frumento adiutum esse constet, hoc factum esse puto eadem anni 77/76 hieme; namque Fonteium per annos 77—75, non sicut vult Schneider[1]) annos 74—72, existimo[2]) Galliae praefuisse.

Porro si Pompeius vere anni 76 Pyrenaeos transgressus[3]) est, inde sequitur, Perpernam eodem demum tempore ad Sertorii partes se applicasse[4]), neque iam anno 77, id quod vv. dd. voluerunt. Neque aliter profecto fieri potuit! Namque usque ad aestatem 77 Lepidum in Italia fuisse supra docuimus; Perperna igitur postquam in Sardinia bellavit ac dein in Liguriam vectus Alpes Pyrenaeosque transiit, non ante hiemem

---

falso Mommsenum et Langium (l. l. p. 189) pugnam ad Valentiam factam etiam ante Lauronis obsidionem collocasse.

1) l. l. p. 20.

2) Etenim quoniam contra Gallos pugnasse Fonteium Cicero testatur, hoc bellum idem esse videtur quod antea Pompeius dum ibidem hiemaret gessit. Multis autem annis post denuo Gallos rebellasse unde Schneider sciat, libenter audiam.

3) Ceterum cum Orosius V 23, 6 dicat: 'Pompeius contracto apud Pallantiam exercitu' etc., neque Pallantia prope Durium Hiberumque sita dicta est neque 'apud Valentiam' emendare licet, quod iubet Neumann II p. 33 adn.; sed oppidum cui 'Pallantias' nomen erat, prope Saguntum situm significatum esse videtur, cf. Ptolem. II 6, 15.

4) Cf. Plut. Sert. 15: ἐπεὶ Πομπήιος ἠγγέλλετο τὴν Πυρήνην ὑπερβάλλων.

77/76 in Hispaniam advenisse putandus est; ad Sertorium vero postea demum se applicavit.

Novam quaestionem neque minoris momenti nunc disceptemus, quo anno Contrebia a Sertorio expugnata sit ceteraeque res Livii fragmento Vaticano (Hertz 19) enarratae acciderint. Equidem Mommsenum falso hiemi 77—76, recte Drumannum[1]) hiemi 76—75 attribuisse fragmentum existimo, cum omnia, quae enarrantur, ad hanc, neque vero ad illam quadrent. Etenim legimus, iam Perpernam in Sertorii esse exercitu: et Perperna quidem ad Sertorium se applicavit vere anni 76. Perperna autem atque Herennius, qui contra Pompeium bellare iubentur, pugnavere re vera anno 75, sed de eorum cum Pompeio anno 76 pugnis nihil scimus. Deinde unde Sertorius 'neque in aciem descensurum eum (sc. Pompeium) credebat', nisi hoc ex clade eius Lauronensi anni 76 conclusit? Mox cum dicit 'Perpernam in maritimam regionem superpositum, ut ea, quae integra adhuc ab hoste sint, tueri posset', hoc minime dici potuit post annum 77, quo omnia Sertorio integra erant, optime autem quadrat ad hiemem 76/75, cum anno 76 complures civitates Pompeio adveniente a Sertorio defecerint.[2]) Eodem spectat, quod Sertorius de Autriconibus memorat: 'a quibus saepe per hiemem, cum ab se oppugnarentur Celtiberae urbes, imploratam esse opem Pompeii compererat'; namque non hieme 77—76 ad Pompeium in Gallia morantem Celtiberos misisse per se patet. Quibus de causis hoc fragmentum hiemi 76—75 attribuendum esse puto. Simul autem intellegimus Livium aliqua in re discrepare a Sallustio, namque hic hiemem illam sive in Gallia sive prope Galliam degentem facit Metellum.[3]) Livius contra neglegenter narrat Metellum in ulteriore provincia tunc, sicut antea, hiemasse: '(litteras misit) et in alteram provinciam ad L. Hirtuleium ... ne acie cum Metello dimicaret' et mox '(dubitabat) an ad Metellum et Lusitaniam se convertat'.

Metellus igitur qui adhuc in ulteriore provincia semper

1) IV p. 364; item Dronke p. 506. — Mommsenum sequitur Edler l. l. p. 18.

2) Cf. Plut. Sert. 18: *ὅθεν καὶ πολλαὶ τῶν ὑπὸ Σερτωρίῳ πόλεων ἀποβλέψασαι πρὸς αὐτὸν ὁρμὴν μεταβολῆς ἔσχον.*

3) Cf. Sall. Hist. ep. Pomp. § 9 et App. b. c. I 110.

versatus erat, exeunte anno 76 septentrionem versus profectus est, ut cum Pompeio se coniungeret. Quo in itinere Hirtuleius ei obstitisse videtur, sed a Metello Italicae victus est.[1]) Falsissime vero viri quidam docti[2]) hanc Hirtulei cladem anno 75 attribuunt. Etenim etsi quis neglecta etiam Sallustii auctoritate Metellum 76/75 in Baetica provincia hiemasse secundum Livium putet, cur non statim ad Pompeium anno 75 Valentiae atque ad oram maritimam bellantem Metellus properavit? Quam ob causam Segoviam[3]) tendit? Et quomodo Hirtuleius plane Italicae devictus brevi post Metello Segoviae denuo resistere potuit? At si recte cum Sallustio Metellum hiberna 76/75 in Gallia egisse putamus, omnino fieri non potest, ut paucis mensibus Metellum primum in ulteriore provincia Italicae, tum Segoviae in Lusitania, postremo Sagunti fuisse statuamus. Itaque cum Mommseno Sallustium secuti pugnam Italicensem anno 76, Segoviensem anno 75 factam esse diudicemus.

Prima proximi anni 75 fuit pugna ad Valentiam a Pompeio contra Herennium ac Perpernam commissa.[4]) Quae sequuntur huius insequentisque anni res non iam incertae sunt. — Deinde epistulam quam a Pompeio ad senatum scriptam fingit Sallustius anni 75 exitu datam, se Romae lectam esse ineunte anno 74 acute conclusit Drumann.[5]) Falso postea Mommsenum[6]) eandem hiemi 74/73 adscripsisse nunc e fragmento Aurelianensi[7]) constat. Postea vero eodem anno, quo Pallantia a Pompeio circumsessa est, scilicet anno 74, etiam Chauca[8]) prope eam sita ab eodem occupata esse videtur. Isdem temporibus Metellus in occidentali citerioris provinciae parte ad Segobrigam, Bilbilim, Calagurrim pugnavit.[9]) Anno

---

1) Cf. Oros. V 23, 10.

2) Drumann IV p. 366; Dronke p. 507; Neumann II p. 35.

3) Pugnam enim Segoviensem, qua Hirtuleius caesus est, iisdem fere diebus, quibus Sucronensem accidisse, i. e. aestate 75, e Frontino II 7, 5 elucet.

4) Cf. Plut. Pomp. 18; Drumann IV p. 366.

5) IV p. 376, recte quoque cum eodem Dronke p. 505 et Schlimmer l. l. p. 68.

6) Quem perperam secutus est Schoene in Mus. Rhen. XXV p. 638.

7) Col. 16 ed. Hauler.

8) Cf. Front. II 11, 2.

9) Cf. Strab. fr. 73 (Otto) et App. b. c. I 112.

deinceps 73 omnis videtur Celtiberia a Romanis subacta esse. Eodem fere tempore Perperna in Gallaecia pugnasse videtur, ubi Cales urbs teste Sallustio ap. Serv. ad. Aen. VII 728 ab eo capta est. Namque cum Perperna anno 77 exeunte in Hispaniam venerit, ineunte 76 ad Sertorium transierit, annis 76 et 75 in regionibus ad mare medium sitis contra Pompeium bellaverit, postea vero anno 72 una cum Sertorio Oscae fuerit, veri videtur simile esse, has res in Gallaecia gestas pertinere ad annum 74 vel 73, melius fortasse ad annum 74, cuius exitu Sertorius prosperior esse coepit[1].) Postremo denique anno de Osca, Ilerda, Calagurri, praeterea de Tarracone et Dianio pugnatum est, cf. Strab. fr. 74a: *ἐν δὲ ταῖς πόλεσι ταύταις* (scil. Ilerdae et Oscae) *ἐπολέμει τελευταῖον Σερτώριος καὶ ἐν Καλάγουρι Οὐασκώνων πόλει καὶ τῆς παραλίας ἐν Ταρράκωνι καὶ ἐν Ἡμεροσκοπείῳ μετὰ τὴν ἐκ Κελτιβήρων ἔκπτωσιν, ἐτελεύτα δ' ἐν Ὄσκᾳ.* — Intellegimus vero etiamsi Sertorius non a coniuratis occisus esset, tamen non multum afuisse, quin omnis Hispania Romanorum rursus sub potestatem redigeretur.

De levioribus quibusdam rebus, quae nisi a Frontino non narratae sunt, infra disputabitur.

§ 2. Plutarchus in vita Sertorii primum c. 2—5 breviter res ab eo ante fugam seditionemque gestas exponit, tum c. 6—27 bellum Hispaniense copiosius enarrat. Tota autem in vita Sallustium ab eo excerptum esse Peterum[2]) secuti omnes consentiunt. Atque in priore parte statim apparet verba: *τῶν ὄψεων ἀπέβαλε τὴν ἑτέραν ἐκκοπεῖσαν· ἐπὶ τούτῳ δὲ καλλωπιζόμενος ἀεὶ διετέλει κ. τ. λ.* hausta esse e Sallusti fr. I 55 D.: 'Quae vivus facie sua ostentabat aliquot adversis cicatricibus et effosso oculo. Neque illis anxius: quin ille[3]) dehonestamento corporis maxime laetabatur, quia reliqua gloriosius retinebat.' Item quae sequuntur Romanum produnt

1) Cf. App. b. c. I 112.

2) l. l. p. 61, cui partim iam praeiverat Linker l. l.

3) 'Quid ille — — — laetabatur, neque illis anxius quia' etc. codd., 'quin' corr. Hertz, quod etiam secundum Donati verba desideratur, 'neque illis anxius' transposui, quoniam post 'maxime laetabatur' nullam fere habent vim et vox 'quin' negationem antecedentem postulare videtur.

auctorem, cf. *στρεπτὰ καὶ δόρατα καὶ στεφάνους* i. e. torques, hastas puras, coronas; denique conferenda esse: *ἐξεδέξαντό τε κρότῳ καὶ κατευφήμησαν* cum Sall. fr. I 56: 'et ei voce magna gratulabantur' iamdudum intellectum est. — Attamen quamquam media huius capitis pars ad Sallustium redit, reliqua de iuvene Sertorio narratio Sallustiana esse mihi non videtur; et omnino Sallustium tam accurate haec enarrasse negaverim! Etenim quae Plutarchus de Sertorii in Hispania atque bello Marsico rebus gestis habet, hausta esse non possunt e Sallustii brevi enuntiato (fr. I 55): 'Magna gloria tribunus militum in Hispania T. Didio imperante, magno usui bello Marsico paratu militum et armorum fuit, multaque tum ductu eius peracta[1]) primo per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celata sunt.' Longiorem autem earundem rerum enarrationem ex qua Plutarchus haurire potuisset, infra insecutam esse vetant et quae succedunt Sallustii verba quae iam ad rem plane diversam transgrediuntur et narrationis apud Plutarchum ordo; antecessisse vero ea omnino nego, cum nusquam quoad scimus tali modo se repetierit Sallustius! Neve e verbis Sallustii 'deinde per invidiam scriptorum celata sunt' elicias idcirco ipsum Sallustium gesta Sertorii non celare, sed celebrare voluisse: immo vero non potuit; namque res Sertorii ita oblivione obrutae erant, ut exstitisse eas, quod nemo scriptorum narravit, ipse tantum Sertorius facie sua testatus sit. Sed ad hanc narrationis brevitatem optime quadrant reliqua Sallustii fragmenta, quae huc pertinere iudicanda sunt, sicut de stipendiis a Sertorio mereri coeptis fr. inc. 65 D.: 'Togam paludamento mutavit', tum fr. inc. 76: 'Inter arma civilia aequi bonique famas petit', neque minus ea quae Sallustio apud Plut. c. 7 deberi iudicavimus. Etiam is, qui certe unum Sallustium exscripsit, Exuperantius, accuratioris de Sertorio narrationis initium sumit ab anno demum 83; et inde ab eodem anno etiam Plutarchum, quoniam cum Exuperantio et Sallustii fragmentis saepius congruit, Sallustio usum esse

---

1) 'Eiusque rapta' codd., correxit Mähly. — Ceterum 'manu' quod addidit Linker ('tum ductu eius <manu>que curata') falsissimum est, namque de rebus fortiter manu gestis omnino nondum loquitur Sallustius.

constat, ita ut pro certo habere possimus Sallustium res a Sertorio inde ab anno 83 gestas plenius rettulisse. Sin Sallustius de Sertorii iuventute quasi transcursu breviterque egisse videtur, Plutarchus contra easdem res c. 2—5 multo auctiores exhibet, concludendum est non e Sallustio Plutarchum talia hausisse. Sed de Rhodano a Sertorio bello Cimbrico transnatato consentit idem cum Ammiano Marcellino et scholiasta Vergilii[1]), quam rem uterque e Liviana epitome repetiisse putandus est. Livii igitur libro 67 etiam Plutarchum haec debere haud negaverim. Item quae de rebus sub Didio in Hispania gestis narrat e Livii libro 70[2]) sumere potuit. Accedit, quod in narrando bello civili saepius cum Appiano et sua ipsius vita Marii ita convenit, ut communem fontem Graecum, fortasse Strabonem, certe non Sallustium habuisse videantur. —

Ut igitur summam faciam: omnia quae c. 2—5 continentur, praeter mediam capitis 4 partem ex aliis scriptoribus hausta sunt, Livio fortasse ac Strabone, cum Sallustius his de rebus Plutarcho non satis faceret; sed inde ab anno 83, a quo Sallustius sicut elucet ex Exuperantio, copiosius vitam Sertorii enarrare coepit, h. e. inde a capite sexto Plutarchus quoque eum fontem adhibuit. Quod iam satis demonstravit Peter partim Sallustii fragmentis cum Plutarcho collatis partim e Plutarchi cum Gellii et Valerii Maximi verbis congruentia, quae omnia repetere longum est. Praeter locos a Petero iam allatos etiam conferenda erunt Plut. c. 6: *τέλος δὲ Σύλλας Σκηπίωνι παραστρατοπεδεύσας καὶ φιλοφρονούμενος, ὡς εἰρήνης ἐσομένης διέφθειρε τὸ στράτευμα καὶ ταῦτα προλέγων Σκηπίωνι*

1) Amm. Marc. XXIV 6, 7: 'Et miratur historia Rhodanum arma et loricam retinente Sertorio transnatatam' etc.; Schol. Bern. ad Georg. IV 108: 'ut in historia Sertorius effodit signa, pugnavit et victus est; vix ipse ut evaderet Rhodanum transnatavit.' Iniuria autem Wölfflin in Philol. XVII p. 547 haec verba Sallustii esse putavit; in quibus equidem reperire simile Sallustiani sermonis quicquam nequeo. Simillimo modo Livii vel Epitomae Livianae excerpta afferuntur saepius a commentatore Lucani, sicut II 367 (Usener.): 'dixit — — — respiciens historiam', V 577: 'in historia legitur' VIII 470: 'ut historia refert.'

2) Cf. per. 70: 'T. Didius proconsul adversus Celtiberos feliciter pugnavit.'

καὶ διδάσκων Σερτώριος οὐκ ἔπειθε cum Exup. p. 4, 5: 'parato validissimo exercitu processere et vetante Sertorio colloquia consules permiserunt inter eum et Sullae exercitum et facta proditio est omnisque exercitus Sullae traditur' et Sall. fr. I. 57: 'Cuius adversa voluntate colloquio militibus permisso corruptio facta paucorum et exercitus Sullae traditus est'; tum Plut. c. 6: *παραλαβὼν δὲ ἔθνη πρὸς ὅλην κακῶς διακείμενα τὴν ἡγεμονίαν, ἀνελάμβανεν ὁμιλίᾳ τε τοὺς δυνατοὺς καὶ φόρων ἀνέσει τοὺς πολλούς* cum Exup. p. 5, 5: 'Sed ubi in provinciam venit, ita strenue sociorum animos iam deficientes atque alia cupientes in favorem partium suarum modeste tuendo atque blandiendo perduxit, ut et carus esset et tamen ab omnibus timeretur' et Sall. fr. inc. 79: 'Modico quoque et eleganti imperio percarus fuit'; deinde Plut. c. 7: *Καλπουρνίου δὲ τινὸς ἐπίκλησιν Λαναρίου δολοφονήσαντος τὸν Ἰούλιον* cum Sall. fr.[1]): 'Salinator in agmine occiditur', mox ibidem: *αὐτὸς ὀλίγαις ναυσὶ τῆς μὲν θαλάσσης ὑπὸ τοῦ χειμῶνος εἰργόμενος, τῆς δὲ γῆς ὑπὸ τῶν πολεμίων* cum fr. inc. 35: 'Cum Sertorius neque erumpere tam levi copia navibus[2]) — — —'; postea vero Plut. c. 9: *ἔρωτα θαυμαστὸν ἔσχεν οἰκῆσαι τὰς νήσους κ. τ. λ.* cum fr. inc. 94: 'More humanae cupidinis ignara visendi', deinde Plut. c. 13: *προλοχίσας τὴν ὁδὸν ἐπανερχομένῳ τῷ Ἀκυΐνῳ τρισχιλίους ἄνδρας ἔκ τινος συσκίου χαράδρας ἐπανίστησεν* cum fr. inc. 42: 'Consedit in vallo virgulta nemorosaque', denique Plut. c. 21: *καὶ τῷ πανταχόσε φοιτᾶν ὀξὺς ἐπιών* cum fr. II 54: 'Noctu diuque stationes et vigilias temptare' et *τὰ δ' ἐκ θαλάσσης λῃστρικοῖς σκάφεσι κατέχων τὴν παραλίαν* cum fr. II 56: 'ad hoc pauca piratica, actuaria navigia.'

Seiungendus est capitis 9 finis, inde ab: *ἐνταῦθα τὸν Ἀνταῖον οἱ Λίβυες ἱστοροῦσιν κεῖσθαι*, quem e Strabone[3]) esse insertum post Niesium[4]) accuratius ostendit Otto. Sed

1) Apud comment. Luc. I 478 (Usener.).

2) Cuius fragmenti etsi non verba, tamen sententiam sic continuandam esse puto: '— — posset, impeditus tempestate neque terra, prohibitus ab hostibus.'

3) Cf. fr. 72 (Otto).

4) Mus. Rhen. XXXVIII p. 600, quem secutus est Vogel p. 52; Otto p. 286.

dissentio ab eodem, cum a Sallustio capitis 8 partem posteriorem abiudicet. Etenim cf. *αἵ δύο μὲν εἰσὶν, λεπτῷ παντάπασι πορθμῷ διαιρούμεναι, μυρίους δ' ἀπέχουσι Λιβύης σταδίους καὶ ὀνομάζονται Μακάρων*, et mox *καὶ καρπὸν αὐτοφυῆ φέρουσιν* cum fr. I 61 D: 'quas duas insulas propinquas inter se et decem ⟨milia⟩ stadium procul a Gadibus sita constabat suopte ingenio alimenta mortalibus gignere', deinde *αὐτόθι τὸ Ἠλύσιον εἶναι πεδίον καὶ τὴν τῶν εὐδαιμόνων οἴκησιν, ἣν Ὅμηρος ὕμνησεν* cum Serv. ad Aen. V 735 (Sall. fr. I 62): 'insulae fortunatae, quas ait Sallustius inclutas esse Homeri carminibus.' Reliqua autem ex ipso Homero Od. IV v. 562 sq., quippe quem laudaverit etiam Sallustius supplesse Plutarchus atque sic Sallustium Homerumque contaminasse videtur, neque de fonte medio Strabone cum Ottone cogitare cogimur. — Hoc unum etiam moneam, Plutarchum semper fere secundum temporum ordinem bellum enarrasse; atque c. 12 breviter res a Sertorio usque ad Pompeii in Hispaniam adventum gestas enumerat; deinde singula quaedam ex his annis plenius enarrat capitibus 13—17, sicut Metelli ad Lacobrigam expeditionem anno 79 susceptam c. 13, exin c. 14 leges institutaque quibus Sertorius annis 78 et 77[1]) Hispaniam administraverit, tum c. 15 Perpernae cum Sertorio consociationem anno 76 factam. Itaque Sertorii prospera in Characitanos expeditio, de qua c. 17 agitur, eodem illo anno 76 facta esse videtur. Etiam quae sequuntur capita 18—26 temporum ordinem servant exceptis capitibus 16 et 22, quibus narratiunculas singulas e Sallustii aliorumve auctorum diversis locis excerptas congessit.

In vita Pompeii c. 17—20 quam post alias huius aetatis vitas composuisse Plutarchus videtur, complura e sua Sertorii vita repetivit.[2]) Praeterea quae habet, pleraque etiam e Sallustio hausta esse videntur, sicut c. 17 de rebus urbanis

1) Cf. Dronke l. l.

2) Inepte vero Vogel l. l. p. 13 hanc congruentiam ea e re explicandam contendit, quod utraque vita e Graeco quodam fonte communi, scilicet Strabone, fluxerit: nempe oblitus est saepissime Plutarchum sese ipsum exscripsisse vel eadem excerpta sua quam plurimis posset in vitis adhibuisse.

Philippique in Pompeium dicto[1]), deinde c. 20 de Pompeii epistola Romam ad senatum scripta, quod congruit cum Sallustiana epistula Pompeii et vit. Luc. c. 5, denique de Perperna a Pompeio victo, quod consentit cum Front. II 5, 32. — Itaque etiam cetera quae nova affert hac in vita Plutarchus, Sallustio attribuenda esse non est cur negemus, sicut c. 18 de pugna ad Valentiam facta, c. 19 de vulnerato Pompeio, ibid. de ducibus Romanis obviam factis, quae res amplissime neque sine Pompeii obtrectatione descripta optime, si quid, ad Sallustii narrandi genus quadrat.

§ 3. Appiani libri primi finem e Sallustio excerptum esse iam antea contendi et de capite 107 demonstrare studui; nunc idem ut faciamus, poscimur de cap. 108—115, quibus bellum Sertorianum enarratum est. — Initio autem quam brevissime Appianus enumerat res annis 82—77 gestas, deinde a Pompeii in Hispaniam profectione, i. e., si mecum facis, inde ab Sallustii libro secundo res paullo amplius tractat. Sed etiam breviore in illa parte Sallustius cognoscitur; initium quidem e sua ipsius narratione (b. c. I 86) repetit, sed quod sequitur: *καὶ στρατὸν ἔχων ἔκ τε Ἰταλίας αὐτῆς καί τινα ἄλλον ἐκ Κελτιβήρων ἀγείρας* excerptum est e Sallustii exercitus Sertoriani descriptione, cuius reliquias reperimus etiam apud Plut. Sert. 12. Deinde *ἐπίδοξος ἦν στρατεύσειν ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν* respondet simili apud Sallustium sententiae, cf. ep. Pomp. § 4: 'Hostesque in cervicibus iam Italiae agentes ab Alpibus in Hispaniam submovi.' De Pompeii vita moribusque cum ille in Hispaniam mitteretur Sallustius fusius disputavit;[2]) apud Appianum remanserunt breviora: *νέον μὲν ἔτι ὄντα, περιφανῆ δ' ἐξ ὧν ἐπὶ Σύλλα περί τε Λιβύην καὶ ἐν αὐτῇ Ἰταλίᾳ κατείργαστο.* De itinere Alpino Pompeii c. 109: *οὐ κατὰ τὴν Ἀννίβου μεγαλουργίαν, ἑτέραν δ' ἐχάρασσεν ἀμφὶ ταῖς πηγαῖς κ. τ. λ.* cf. cum ep. Pomp. § 4: 'Per eas iter aliud atque Hannibal nobis

---

1) Cf. Schol. Gron. p. 442 (Orell.).

2) Cf. fr. II 11. 12. 71. 86 et quae habet eodem connexu Plut. Sert. 18: *οὐ γάρ τι μικρὸν ἦν τὸ Πομπηίου κλέος ἀλλ' ἤνθει τότε μάλιστα πρὸς δόξαν ἐκ τῶν περὶ Σύλλαν ἀνδραγαθημάτων, ἐφ' οἷς καὶ Μάγνος ὑπ' αὐτοῦ ἐπωνομάσθη τιμῶν τε θριαμβικῶν οὔπω γενειῶν ἔτυχεν.*

opportunius patefeci'; quod autem mox flumina Rhodanum et Padum describit, optime cum Sallustio rerum geographicarum studioso convenit. Pugna Lauronensi legionem totam caesam esse cum Frontino[1]) consentit, Livius contra eodem Frontini loco decem milia militum interfecta dixit. Mox cf. *καὶ Λαύρωνα πόλιν ἐφορῶντος αὐτοῦ Πομπηίου διήρπασε καὶ κατέσκαψεν* cum Plut. Pomp. 18: *ἐπεῖδε καταπιμπραμένην τὴν πόλιν αὐτοῦ παρόντος*. Hieme 76/75 Metellum vicina Pompeio castra habuisse tradidit Sallustius, cum Livius illum in ulteriore provincia hiemantem faceret; Appianus vero hac in re cum Sallustio facit cf. c. 110: *ἐπῄεσαν ἀλλήλοις Μέτελλος μὲν καὶ Πομπήιος ἀπὸ τῶν Πυρηναίων ὀρῶν ἔνθα διεχείμαζον*. Fabellam illam de cerva alba Sertorii quae post pugnam Sucronensem effugerat, sed mox reperta est, memorat aeque atque Plut. Sert. 20[2]) et Gellius XV, 22; quoniam autem e Sallustio illos hoc hausisse certum est, Appianus hanc narratiunculam nisi e Sallustio habere non potuit. Praeterea cf.: *ἀγῶνα μέγαν ἠγωνίσατο περὶ Σαγουντίαν* cum Plut. Sert. 21: *Ἠγωνίσθη δὲ λαμπρῶς παρ' ἀμφοτέρων*. Etiam in singulis proelii Saguntini rebus conveniunt Plutarchus et Appianus. De deficientibus Romanis proscriptisque a Sertorii partibus Appianus c. 112 contra Livium facit et id agere videtur ut Sertorium excuset; cf. Liv. per. 92: 'Q. Sertorii multa crudelia in suos facta (scil. continet), qui plurimos ex amicis et secum proscriptis crimine proditionis insimulatos occidit.' Contra Appianus[3]) nor solum 'crimine proditionis insimulatos', sed re vera deficere proscriptos, neque Sertorium occidere eos, sed *χαλεπαίνειν* et *λυμαίνεσθαι* tantum iis enarrat, tum statim laudem eximiam Sertorii addit et cum Hannibale eum com-

1) II 5, 31, quo de exemplo infra disseretur.

2) Hanc aliasque Appiani cum Plutarcho congruentias vidit etiam Vogel l. l. p. 23, sed hic semper Strabonem fontem esse mira perseverantia contendit.

3) Falsissime vero leviterque Neumann II p. 52 cum hoc Appiani capite Plut. 25 comparat, quod de re biennio demum postea gesta agit. Eodem errore implicitus est Vogel p. 23. Neque debuit Neumann rem ab Appiano narratam in suspicionem vocare, praesertim cum idonea nequiret afferre argumenta.

parat, quod secundum Sallustium eum fecisse intellegimus collato Plut. Sert. 1. — Etiam de postrema Sertorii vita et de coniuratione Perpernae non recedere a Sallustio Appianus c. 113 mihi videtur. Neque enim Appianus Plutarchusque de postremis Sertorii rebus sibi contradicunt, optime vero sese complent coniungique possunt. Ita enim narrasse Sallustium puto: primum invidia Romanorum auctore Perperna orta est (Plut. Sert. 25), tum eorum fraudibus *ἀποστάσεις ἐγίγνοντο καὶ ταραχαὶ περὶ τὰς πόλεις*, deinde Sertorius magna severitate in Hispanos animadvertit obsidesque Oscae habitos interfecit (Plut. App. l. l.); simul mutatio magna morum vitaeque Sertorii facta est (App.), quam quidem excusat Sallustius [1]) (cf. App.: *βλάπτοντος ἤδη θεοῦ*, coll. Plut. Sert. 10), denique his de causis coniuratio facta est Perpernae aliorumque. Plutarchus autem ea quae opprobrio Sertorio erant omisit hoc loco, attamen talia in Sallustio se legisse testatur ipse 10: *καίτοι δοκεῖ περὶ ἔσχατον αὐτοῦ βίον ὠμότητος καὶ βαρυθυμίας τὸ περὶ τοὺς ὁμήρους πραχθὲν ἔργον ἐπιδεῖξαι τὴν φύσιν οὐκ οὖσαν ἥμερον κτλ.*

Priorem Perpernae coniurationem casu detectam esse Appianus c. 113 aeque atque Sall. fr. III 2 et 3 narrat. Deinde de Perperna post cladem capto cf. App. c. 115: *ὁ μὲν Περπέννας ὑπὸ θάμνῳ πόας ἐκρύφθη, — — λαβόντες δ' αὐτὸν ἱππεῖς τινὲς εἷλκον ἐς τὸν Πομπήιον* et Amm. Marc. XXVI 9, 9: 'Ad veteris Perpernae exemplum, qui post Sertorium inter epulas obtruncatum dominatione paullisper potitus a frutectis, ubi latebat, extractus oblatusque Pompeio eius iussu est interfectus' cum Sall. fr. III 5: 'Et Perpernam forte cognoscit mulio redemptoris', uterque igitur ad Sallustium redit. Denique de Perpernae morte accurate conspirant Plut. Sert. 27 et Pomp. 20 cum App. c. 115.

Itaque Sallustium fontem hac quoque in parte statuen-

1) Minime vero putandum est Sallustium ea quae iniqua Sertorio essent consulto omissurum fuisse. Namque postquam Sertorius cum acerbissimo patriae hoste Mithridate anno 75 foedus fecit, plerique popularium eum deseruisse videntur (cf. App. c. 112); et abhinc Sallustius non iam adeo, ut antea, favet illi, qui non princeps partium suarum, sed populi Romani proditor hostisque extiterat.

dum esse si recte disputavimus, etiam intellegitur cur errores tam horribiles committere potuerit Appianus, nimirum aeque atque in coniuratione Catilinaria[1]) multa Sallustii non percepit vel falso vertit vel cum abbreviare vellet plane confudit. Sic etiam his de bello Sertoriano capitibus nonnulla, quae taeterrime confusa reperiuntur, explicanda esse puto. Velut c. 109 de Rhodano ac Pado: *οἳ ἀνίσχουσι μὲν ἐκ τῶν Ἀλπείων ὀρῶν οὐ μακρὰν ἐπ' ἀλλήλων*, deinde c. 110 de pugna Sucronensi: *καὶ συμβάλλουσιν ἀλλήλοις περὶ πόλιν ᾗ ὄνομα Σούκρων*, quamquam prope flumen Sucronem pugna fuit. Mox autem Metellus proelio interfuisse negligenter commemoratur, re vera multum a Sucrone spatium absens; deinde cum de Pompeio dicit: *ἐτρώθη δόρατι εἰς τὸν μηρὸν ἐπικινδύνως*, pessime haec confudit cum vulnere Metello ad Saguntium illato.[2]) Tales errores non fonti eius (minime vero Straboni) addici posse sed ipsi Appiano minorum rerum neglegentissimo recte Buresch docuit. Eandem ob causam Straboni Sallustianam memoriam Appianum debere (quod quidem per se fieri potuit) negaverim, contenderim vero Sallustii aeque ac coniurationem Catilinariam etiam historias ab Appiano lectas esse.

Addendum est initio capitis 111 summam Appianum omnium bellorum annis 76—72 i. e. olympiade 176 gestorum enumerare, quam certe non Sallustio, Graeco potius alicui scriptori[3]) debet.

§ 4. Iam aggrediamur ad eos qui exempla collegerunt, Valerium Maximum et Frontinum. — Ac primum Frontinus quidem exemplum I 10, 1, quod notam illam de duobus equis fabulam refert, quoniam etiam in verbis cum Plut. Sert. 16 et Valer. Max. VIII 3, 6 congruit, e Sallustio hausit; ad eandem rem alludit etiam Horatius epist. II 1, 45 et Plinius epist. III 9, 11, quos hoc in Sallustio legisse puto. — Deinde I 10, 2 (de proelio quodam equestri) accurate consentit cum Plutarcho,

1) Cf. Buresch in „comment. Ribbeck.“ p. 232.

2) Cf. Sall. fr. II 19: 'Avidis ita atque promptis ducibus, ut Metellus ictu tragulae sauciaretur.'

3) E Castoris chronographia haec fluxisse Arnold l. l. p. 105 coniecit; sed potius de Strabone cogitandum est.

sumpsit igitur haec e Sallustio. — I 11, 13 (de alba Sertorii cerva) ita cum Gellio XV 20, Plut. Sert. 11 et 20, App. I 110, Val. Max. I 2, 4 conspirat, ut una cum his scriptoribus ad Sallustium redeat. Frontinum et Valerium hanc rem exemplorum collectioni cuidam debere Fritze[1]) nuperrime contendit; cum vero ipsius Valerii verba non iam exstent, iusto audacius esse mihi videtur, si hunc et Frontinum artius inter se cohaerere quam ceteros scriptores statuamus. — Eandem rem narrat etiam Plinius n. h. VIII 117, cuius index[2]), si Flavium Procilium[3]) omittimus, nullum[4]) exhibet talis fabulae auctorem nisi Fenestellam. Fortasse igitur Plinius id e Fenestella, Fenestella e Sallustio excerpsit.

I 12, 4 de prodigio quod Sertorio anno 75 contigit, Livio[5]) deberi docet Obsequens c. 60. — II 1, 2 quo clades aliqua Hirtuleii narratur, ad proelium apud Italicam inter Metellum atque Hirtuleium commissum pertinere videtur, cum ad id 'fervidissimum tunc tempus anni' non minus quam facilis Metelli victoria quadret, deinde cum pugna Segoviensis (v. infra) plane aliter gesta sit. — II 3, 5 (de altera Hirtuleii clade), ubi e verbis: 'eo proelio, quo Hirtuleium devicit' et ex ipso strategemate, quo elucet exercitum Hirtuleianum ducemque plane deletum iri, conicere licet, hanc esse pugnam Segoviensem. De utriusque exempli fonte[6]) cum ab aliis scriptoribus plane destituti simus, nihil dicere ausim.

II 5, 31 (de proelio Lauronensi et morte Laelii legati) secundum Sallustium narratum est; recte enim Wölfflin[7]) verba '(Hispanos) — — aptissimos ad furta bellorum' e Sallustiano usu dicendi deprompta esse collato fr. I 86: 'metu gentis ad furta belli peridoneae' intellexit. — Etiam in proelio descri-

1) „De Iuli Frontini strategematon libro IV" (diss. Hal. 1888).

2) Cf. Brunn l. l. p. 14.

3) De quo cf. Sprengel in Mus. Rhen. XLVI p. 69.

4) Nisi forte Sallustii nomen in indice librariorum culpa excidisse putas.

5) Levissime Bludau „de fontibus Frontini" neglecto Obsequente hoc exemplum Sallustio vindicavit.

6) Nimirum Bludau, quamquam quibus de pugnis his exemplis agatur nescit, tamen bene scit ea e Sallustio hausta esse.

7) Herm. IX p. 82, cui assensus est Bludau.

bendo Frontinus cum Sallustio[1]) congruere videtur; legionem unam periisse cum Appiano b. c. I 109 convenit. Postremo numerum occisorum Romanorum alterum e Livio, quem laudat, addit.[2]) — II 5, 32 (de Perpernae per Pompeium clade), cum conspiret cum Plut. Pomp. 20 et App. I 115, Sallustii esse videtur. — II 7, 5 de pugna Sucronensi agit; simul ex hoc exemplo elucet Segoviense proelium mortemque Hirtulei paucis diebus ante Sucronense accidisse. — II 12, 2 (de Chauca oppido a Pompeio occupato) ad annum fere 74 referendum esse supra disputavi. — II 13, 3 (de fuga Sertorii post pugnam Saguntinam vafre parata) Sallustio[3]) deberi auctori puto, cf. 'ne fugam quidem sibi tutam arbitratus abire dispersos milites iussit' cum Plut. Sert. 21: *ἐκείνοις τε φυγὰς ἀδεεῖς μηχανώμενος κτλ.*

Ad res nobis minus notas pertinent Frontini exempla haece: I 5, 1, quo Sertorius coram hostibus flumen transiisse refertur et quod fortasse ad res post pugnam Sucronensem gestas referri potest. — I 5, 8, quo Hirtuleius per angustias reditum sibi tutum facere dicitur, quod non sine veri specie quadam ad fugam Hirtulei in Lusitaniam a Metello Italicae pulsi pertinere putari potest. — II 1, 3, quod e verbis 'iunctis cum Pompeio castris' concludatur forsitan aut ad annum 76 aut ad pugnam Sucronensem, post quam duo imperatores exercitum aliquamdiu coniunxerant[4]), spectare.

II 12, 2 (de clade equestri Romanorum), ubi e verbis: 'hostium equitatui maxime impar' forsitan elicias haec initio belli facta esse. — De Ps. Front. IV 5, 19, quo Consaburram per Hirtuleium obsessam fameque vexatam esse memoratur, nihil amplius scimus.

Deinde Valerii Maximi exempla I 2, 4, VII 3, 6, IX 1, 5 e Sallustio excerpta esse supra edocuimus.[5]) Reliquum est exemplum VII 6, ext. 3 de Calagurris obsidione, cuius verba:

1) Cf. fr. II 15 et 16.

2) Iniuria enuntiatum quo Livius laudatur Gundermann in annal. philol. XVI suppl. p. 369 sustulit.

3) Ad Livium hoc exemplum redire negligenter iudicat Edler p. 37.

4) Hoc voluit Drumannum secutus Edler p. 34.

5) Nimirum praeeunte viro doctissimo Kempfio in edit. praef. p. 17.

'infelices cadaverum reliquias sallire non dubitavit' e Sall. fr. III 6: 'Parte consumpta reliqua cadaverum ad diuturnitatem usus sallerent' petita esse apparet; itaque Sallustio debetur fonti. Eiusdem rei mentionem quoque facit Iuvenalis sat. XV 93 sq. — Denique IX 15, 3 (de filio Sertorii falso) rem tradit aliunde non notam.

Restant minoris momenti quidam scriptores, e quibus primum adeamus Florum II 10. Qui complures hoc capite commisit errores, sicut Baleares insulas pro Pithyusis nominat, deinde Domitium rhetorici flosculi causa inter legatos Metelli numerat (v. supra). Mox oratorie 'Hirtuleios' commemorat ut significet Hirtuleium quaestorem, Herennium aliosve duces; qua Flori voce decepti[1]) Orosius atque auct. d. vir. ill. 63 'fratres Hirtuleios' ad Segoviam mortuos esse sibi finxerunt; at omnino non fratres sed unum Hirtuleium extitisse e Frontino, Livio, Sallustio satis superque elucet. Postremo quae narrat de Osca, Termeste, Clunia, Valentia, Uxama, Calagurri a Romanis subactis, cum conveniant cum Exup. p. 5, 16[2]), discrepent ab Orosio V 23, 4: 'civitatibus vero cunctis ultro ac sine mora per deditionem acceptis duae tantum restiterunt, hoc est Uxama et Calagurris', e Sallustio addita sunt.

Strabonem cuius hypomnematum fragmentis 72—75 (Ott.) de bello Sertoriano agitur, varios auctores adhibuisse per se patet. Ac primum de Sertorio in Libya morante (fr. 72 et apud Plut. Sert. 9) Tanusium Geminum[3]) laudat. Maximi sunt deinde momenti quae fr. 73 et 74[a] de postremis Sertorii Romanorumque pugnis narrantur, sed quem ad fontem redeant non liquet. Frag. 74[b] (de Dianio portu) fortasse ex Sall. fr. I 77 et fr. 75 (de tropaeis a Pompeio positis) e Sall. fr. IV 29 (quocum conferas Exup. p. 5, 18) haustum est.

Plinius n. h. VII 95—96 de iisdem tropaeis disserit sed multo copiosius quam Sallustius ac Strabo; cum autem index praeter Cornelium Nepotem Livium praecipue appellet, atque

1) Neque vero minus recte hunc errorem epitomae Livianae attribuas, ex qua aut tres illi aut Orosius Aureliusque hauserunt.

2) Hoc quidem iam Linker viderat, neque minus Heyn. p. 52.

3) *Γαβίνιος* vel *Ταvίσιος* codd., *Ταvύσιος* coni. Niese in Mus. Rhen. XXXVIII 601.

ipsa res ad extollendum Pompeium narrata esse videatur, Livio hanc Plinii particulam addixerim.

Velleius belli Sertoriani breviter mentionem facit II 30 et 90. — Auctor de vir. ill. 77 famosum illud Philippi de Pompeio dictum commemorat, quod certe neque e Cicerone neque e Sallustio sumpsit, incertum vero, ex Liviana epitome an e Nepote.

Polyaenus VIII 22 fabulam de alba cerva e Plutarcho verbo fere tenus excerpsit.

Diodori longius de bello Sertoriano fragmentum servatum est, XXXVII fr. 22[a] (Dindorf), quo postrema Sertorii facta enarrantur. Diodorus autem quos habuerit hac de aetate fontes nondum satis quaesitum est; certo Posidonium non iam adhibere potuit. Sed equidem putaverim, postrema huius fragmenti verba: *ὁ Σερτώριος ἀνακλιθεὶς ἀνὰ μέσον Ταρκυιτίου καὶ Ἀντωνίου ὑπὸ τούτων ἐσφάγη* procul dubio fluxisse e nota illa Sallustii descriptione, cf. fr. III 4: 'Igitur discubuere: Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius senator ex proscriptis; in summo Antonius et infra scriba Sertorii Versius; et alter scriba Maecenas in imo medius inter Tarquitium et dominum Perpernam.' Neque enim diversam a Sallustio aliquam memoriam praebere Diodorus potest, quoniam eo ordine, quem refert, si quidem verbo tenus interpretamur, accubari omnino non potuit[1]); negligenter autem Sertorium inter Tarquitium et Antonium sedentem facit, omissis scilicet iis, qui interpositi erant. Quos etiam Plutarchus, cum Sallustium excerperet, neglexisse videtur cf.: *Ἀντώνιος ὑπερκατακείμενος παίει τῷ ξίφει τὸν Σερτώριον.* Praeterea compluribus in rebus singulis hoc Diodori fragmentum congruit cum Appiano, a quo Sallustium esse excerptum supra ostendimus; accedit, quod certo Diodorus anno 21 a. Chr. n. i. e. Sallustio iam mortuo historiisque diu editis scribendi nondum finem fecerat[2]). Quare non prorsus denegandum existimo, Sallustii historiis Diodorum in bello Sertoriano enarrando esse usum.

Deinde exiguum illud fragmentum XXXVIII 22, 2: *ἀκα-*

---

1) Cf. Becker, Gallus III[3] p. 265; Serv. ad. Aen. I 698.

2) Cf. Diod. XVI 7 cum Dione Cassio LIV 7.

τάσχετος γάρ τις ὁρμὴ τοῖς βαρβάροις ἐνέπεσε τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἀποστάσεως ad Pompeii in Hispaniam adventum pertinere mihi videtur, cf. Plut. Sert. 18: *ὅθεν καὶ πολλαὶ τῶν ὑπὸ Σερτωρίῳ πόλεων ἀποβλέψασαι πρὸς αὐτὸν ὁρμὴν μεταβολῆς ἔσχον.*[1])

Suidas denique duo fragmenta Graeca quae ad bellum Sertorianum spectant servavit, primum s. v. *ἀποκινδυνεύοντος: Ὁ δὲ Σερτώριος ὁ τῶν Ῥωμαίων στρατηγός, καίπερ θρασέως τῶν Ἰβήρων ἐκ τοῦ τὰ πλείω κατορθοῦν ἐχόντων οὐκ ἀποκινδυνεῦσαί ποτε ἐτόλμησεν*, alterum s. v. *δῆθεν: Ὁ δὲ Σερτώριος παρήνει ὡς δῆθεν αὐτοῖς παραδοῦναι τὴν πόλιν*, qui loci cum ex 'excerptis *περὶ ἀρετῆς*' sumpta sint[2]), aut Diodori aut Dionis Cassii sunt. Ille autem locus fortasse ad idem equestre proelium, de quo agit Plut. Sert. 16, pertinet; alter ad obsidionem aliquam referendus est.

Ceterum Livius, quem adhuc omisi, quos habuerit fontes enucleari non iam potest. Sallustii in reliquiis Livianis nullum extat vestigium; auctor vero Livii non adeo a popularium partibus stat quantopere Sallustius; sed num fuerit Sulpicius Galba, quem de pugna Lauronensi laudat Orosius, incertum manebit.

1) Etiam latinos legisse auctores Diodorum defendit E. Meyer in Mus. Rhen. XXXVII p. 611; cf. praetera Thouret in annal. philol. suppl. XI p. 174 adn. — Librorum 37 et 38 fontem Livium esse, qui hunc ubique reperire vult, Klebs l. l. p. 43 statuit; de Sallustio coniurationis Catilinariae apud Diodorum auctore cogitaverat dubitans Dübi in annal. philol. 1876 p. 878.

2) Cf. de Boor in Herm. XX p. 382.

Vita.

Bertoldus Maurenbrecher natus sum die XV mensis Augusti a. h. s. 68 Dorpati in urbe Russiae patre Guilelmo, matre Maria e gente Maurenbrecher; fidei adscriptus sum evangelicae. Primis litterarum elementis et Regimonti et Bonnae imbutus inde ab anno 1878 gymnasium regium adii Bonnae, pulcherrimo in Rhenano illo oppido; mox cum pater Lipsiam transmigrasset, ut nostra in alma matre historiam doceret, ipse in scholam Thomanam receptus sum, quae Jungmanno rectore floruit tunc adhucque floret. Maturitatis testimonio vere anni 1887 instructus stipendia meritus sum per annum in celeberrima legione nostra 107., simul universitatem accessi Lipsiensem, ut philologicis potissimum me darem studiis. Aestate 1888 vehementi Rheni desiderio commotus Bonnam me contuli, sed iam eodem anno Lipsiam reverti, ut studiis meis finem imponam. Docuerunt me viri illustrissimi Bonnenses: Bender, Bücheler, Nissen, Usener, Lipsienses: Brugmann, Busch, Cichorius, Gardthausen, Gess, Heinze, Lipsius, Maurenbrecher, Overbeck, Ribbeck, Schreiber, Wachsmuth, Wundt, F. Zarncke. Bonnae et proseminario philologico moderante Usenero et seminario historico praeside Nisseno interfui, dein Lipsiae bina per semenstria proseminarii philologici seminariique sodalis ut essem ordinarius, Lipsii, Ribbeckii, Wachsmuthii rectorum benignitate mihi contigit. Ad exercitationes autem societatum suarum philologicas Ribbeck, antiquarias Lipsius Wachsmuthque summa cum humanitate mihi permiserunt aditum; itaque in Ribbeckiana per biennium, in Wachsmuthiana tria semenstria, in Lipsiana sex per menses litteris navavi operam. Praeterea

exercitationibus interfui historicis Gardthauseni Cichoriique bina per semenstria, patris unum.

Quibus viris cum omnibus tum Buechelero, Nisseno, Usenero Bonnensibus, Lipsio, Ribbeckio, Wachsmuthio Lipsiensibus, qui prae ceteris studia mea faverunt ac coluerunt, gratias ago quam maximas. Neque umquam quantopere Wachsmuth et in ceteris rebus et in hac dissertatiuncula benevolentissime me adiuverit grato pioque obliviscar animo.

